

משרד החינוך

המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער

החינוך הפנימייתי לקראת העשור הבא

דין וחשבון של הוועדה לתכנון ופיתוח החינוך

הפנימייתי לעשור הבא – "ועדת העשור"

מוגש על ידי

פרופ' יצחק קשתי, יו"ר
ד"ר עמנואל גרופר, סגן יו"ר
ד"ר שמחה שלסקי, מרכז

יועצים אקדמיים לוועדה

פרופ' חיים אדלר, פרופ' רמי בנבנישתי, ד"ר נרי הורוביץ וד"ר שלמה רומי

תל אביב, מרס 2008

פתח דבר

מערכת החינוך הפנימייתי בישראל ידועה בעולם כמערכת חינוכית-טיפולית יוצאת דופן בהיקפה ובאיכותה המקצועית. תרומה חשובה היתה לה בעבר, יש לה כיום ויהיה לה בעתיד הנראה לעין בקליטת עלייה, בצמצום פערים ובקירוב בין בני נוער משכבות שונות באוכלוסייה ומרקע תרבותי שונה ומגוון.

בשל ייחודיותה והישגיה עוררה מערכת זו עניין רב בקרב חוקרים ואנשי חינוך בארץ ובעולם. יחד עם זאת, בשנים האחרונות הצטמצם העניין שהאקדמיה הישראלית מגלה בתחום חינוכי זה והמחקר המדעי השיטתי המתמקד בחינוך הפנימייתי מצומצם יחסית בהיקפו. משום כך, ומסיבות נוספות, יזמתי פנייה לשרת החינוך ולמנכ"ל המשרד ויחדיו החלטנו על הקמת ועדה ציבורית ומקצועית רחבה, אשר תבדוק את תחומי הפעילות של הפנימיות החינוכיות ותציב יעדים לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי בישראל לעשור הבא. בראש הוועדה הוצב פרופ' יצחק קשתי מאוניברסיטת תל אביב, מבכירי החוקרים של תחום הפנימייה בארץ ובעולם. לצידו גויסה קבוצה נכבדה של יועצים אקדמיים, מבכירי החוקרים וההוגים בתחום החינוך בישראל: פרופ' חיים אדלר, פרופ' רמי בנבנישתי, ד"ר שלמה רומי, ד"ר נרי הורוביץ. כן שותפו מנהלי הרשתות ויצ"ו, אמי"ת וישיבות בני-עקיבא, מנהל קרן רש"י, מנכ"ל עמותת "אשלים", מנהלי כפרי נוער ומוסדות פנימייתיים ונציגי המדינה.

עם השלמתה של פעילות הוועדה וסיכום עבודתה בדו"ח המפורט המוגש בזה, ברצוני להודות לכל חבריה, ליועצים, לצוות המוביל שריכז את הפעילות: ד"ר שמחה שלסקי, ד"ר עמנואל גרופר, ובראש וראשונה לפרופ' יצחק קשתי שניצח על המלאכה בכישרון וביעילות.

כפי שצפוי בדו"ח מסוג זה, אין בדו"ח תגליות מרעישות. יחד עם זאת, הוא סוקר בצורה שיטתית את הנקודות המרכזיות והיסודיות המעסיקות את קובעי המדיניות ואנשי השדה העוסקים בחינוכם של ילדים ובני נוער בפנימיות החינוכיות. יתרה מזו, הוא מציב לנו בצורה בהירה וחדה את האתגרים העומדים בפנינו כדי שנשכיל לחזק את היסודות האיתנים של מערכת חינוכית ייחודית זו ונשנה ונחדש באותם התחומים בהם נדרש השינוי.

מוטיב מרכזי העולה מהדו"ח הוא הצורך בהתחדשותה של מערכת חינוכית ותיקה זו, המציינת בשנת ה-60 למדינה את יובל ה-75 לעליית הנוער ויובל לחינוך ההתיישבותי. אין לי ספק שיש בכוחנו להתמודד בהצלחה עם האתגרים והיעדים שמציב בפנינו הדו"ח של "ועדת העשור". כמי שמופקד על ניהולה של מערכת זו, אני מודע לכובד האחריות שזה מטיל עלינו. עם זאת, אני וחבריי מרגישים מחוייבים גם לאתגר הגדול המוצב בפנינו בדו"ח זה. אני משוכנע כי אם נשכיל ליישם כהלכה את המלצותיו של הדו"ח, נבטיח לחניכי החינוך הפנימייתי בעשור הבא מערכת חינוכית איכותית, דינמית ומשובחת יותר.

בהזדמנות זו, ברצוני להעלות על נס את פעילותם של מנהלי כפרי הנוער, מנהלי הפנימיות וצוותיהן, אשר יומם וליל עושים עבודת קודש לשם קידום וחינוכם של בני הנוער המתחנכים בפנימיות.

תודה מיוחדת לעמותת אשלים על תמיכתה בפעילות הוועדה.

שוב תודה לכל השותפים שנתנו יד למשימה חשובה זו, ובמיוחד לחברי הוועדה שהשקיעו בפעילות זו זמן, מעורבות, ידע וניסיון רב.

בברכה,

ד"ר יחיאל שילה

מנהל המינהל

Ministry of Education
وزارة التربية والتعليم

משרד החינוך

המנהל הכללי
Director General
المدير العام

ירושלים, כ"ו באלול תשס"ו
19/09/2006
מספר פניה: 14409284
מספר סימוכין: 14409287

לכבוד

שלום רב,

הנדון: כתב מינוי כחבר בוועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא

הננו מתכבדים למנות אותך כחבר בוועדה שהקמנו, לצורך בחינת סוגיות עקרוניות ומהותיות הקשורות בחינוך הפנימייתי בישראל, ובתכנון העשור הבא בתחום חשוב וייחודי זה, למערכת החינוך הישראלית. בראש הוועדה יעמוד פרופ' יצחק קשתי מהפקולטה לחינוך באוניברסיטת תל אביב. לוועדה יהיו שני יועצים מומחים: פרופ' חיים אדלר מ"מכון מנדלי", ופרופ' רמי בנבנישתי, מהאוניברסיטה העברית בירושלים. סגן יו"ר ואחראי על תפעול הוועדה יהיה די"ר עמנואל גרופר, מנהל האגף לחינוך והדרכה בפנימיות במינהל, ומרכז הוועדה יהיה די"ר שמחה שלסקי, מהמכון הטכנולוגי חולון.

על סדר יומה של הוועדה יעמדו נושאים שונים כגון: דרכים להתחדשות כפרי הנוער, אוכלוסיית היעד לכפרי הנוער לעשור הקרוב, קשרי פנימייה-קהילה, בחינת מודלים חדשים לפעילות פנימיות, סוגיות כלכליות ודרכי תיקצוב פנימיות, סוגיית הכשרת כוח אדם חינוכי לפנימיות, רישוי פנימיות חינוכיות ועוד.

אנו מודים לך על הסכמתך לקחת חלק פעיל בעבודתה של ועדה חשובה זו, ובטוחים בתרומתך לתוצאות עבודתה.

בברכה,

שמואל אבואב
המנהל הכללי

די"ר עמנואל גרופר
מנהל המינהל
לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער

הענתק: פרופ' יולי תמיר, שרת החינוך

רח' שבטי ישראל 34 ירושלים 91911 • טל' 02-5602242 • פקסימיליה 02-5602336

34 Shivtei Israel St. 91911 Jerusalem • Tel. 02-5602242 • 02-5602336

شارع شبيطي يسرائيل 34, اورشليم القدس منطقة بريد رقم 91911 هاتف 02-5602242 فاكس 02-5602336

הקדמה

מוסדות החינוך הפנימייתי בישראל הם מן הותיקים, המתמידים והאוניברסליים ביותר במכוונותם החינוכית בקרב דומיהם בעולם המערבי. מארגונים בעלי גוון אידיאולוגי בראשית המאה העשרים ונושאי שליחות של הצלה לפני מלחמת העולם השנייה ולאחריה, הם היו החל בשנות ה-50 של המאה הקודמת – למוסדות חינוך מן השורה. מזה למעלה ממחצית מאה הם משקיעים את עיקר מאמציהם בפיתוח וביישום תוכניות חינוך ולימוד לתלמידים אשר נזקקים לשירותיהם בשל קשיים של עלייה-הגירה לארץ חדשה ובגלל מכשלות של הסתגלות לבתי ספר שבמקומות מגוריהם.

ההזדקקות של בני נוער בישראל לשירותיהם של מוסדות החינוך הפנימייתיים לא זו בלבד שאינה מצטמצמת, אלא היא הולכת וגדלה. עובדה היא שרוב "הנושרים" מבתי הספר העל-יסודיים בארץ בשנים האחרונות הם נערים ונערות עולים. יתרה מזאת, הוכח זה מכבר, הן בארץ והן בארצות הגירה אחרות, ש"בני מהגרים" נזקקים להסדרים של לימודים מחוץ לבית. ההזדקקות זו מועצמת, משום שלמעלה מעשרה אחוזים מכלל הילדים בארץ הם עולים חדשים ומשום שרובם מוגדרים, ביחד עם כשליש מאוכלוסיית הילדים בישראל, כמצויים מתחת לקו העוני.

דו"ח ועדת העשור המוגש בזאת משרטט את דיוקנם ואת דרך פעולתם של כפרי הנוער והפנימיות החינוכיות בכלל ומצביע על התאמתם – תוך שינויים מתבקשים – לספק את צרכיהם המורכבים של ילדים ובני נוער בארץ במישורים חינוכיים, לימודיים ושיקומיים. אנו מאמינים – ואמונה זו נסמכת על ראיות שהושגו שוב ושוב – שהסביבה הפנימייתית השוקדת באורח מתמיד על מעלותיה, יש בכוחה למנוע מכשלות מרחיקות לכת הרובצות לפתחם של ילדים וצעירים רבים. יתר על כן, יש בכוחה להבטיח סיכויי התפתחות והישג אישיים וחברתיים. אכן, כפרי הנוער פועלים לעתים קרובות כרשת ביטחון עבור ילדים וצעירים שדרך חינוכם השתבשה, אך מתמיד הם פילסו עבור חניכיהם – ויש לקוות שכך ינהגו גם בעתיד – דרך ממשית ומוכחת אל "הזרם המרכזי" של חיי החברה, הכלכלה והתרבות בארץ. דו"ח זה נועד להצביע על התחנות הקיימות והמבוקשות בדרך זאת.

עבודתן של ועדות מומחים, ועדות ציבוריות או ועדות שהן שילוב של השניים נדמית לפרקים כבעלת השפעה מועטת, אם בכלל. ואולם, לעיתים דו"ח שהושם במגירה מוצא לאחר זמן את דרכו אל הפרהסיה ומשם אל פעולה ממשית. מהלך מעין זה, על אף התסכול הזמני של מחברי הדו"ח, איננה האפשרות הגרועה ביותר. מן הצד האחר, יש ו"גורלו" של דו"ח מובילו אל עבר המימוש והביצוע מראשית דרכו. כזה היה הדו"ח של ועדת כץ לפני כשלושים שנה, שבראשה עמד מי שלאחר מכן שימש כשר העבודה והרווחה בממשלת ישראל, שהניע את המערכת הפוליטית וכן חוגים מקצועיים ומחקריים לגלות, להכיר ולפעול לצמצום המצוקה של ילדים ובני נוער בישראל. השפעתו של דו"ח כץ על החינוך הפנימייתי הייתה מרשימה במיוחד: הוא פילס את הדרך אל "קליטת נוער ישראלי" בפנימיות, תוכנית המופעלת בהצלחה עד עצם היום הזה.

מחברי דו"ח זה, ועמם חברי ועדת העשור אשר תרמו לעיצוב הדו"ח והמלצותיו המפורטות, מקוים שקוראיו יראו בו גשר המוביל אל המעשה. היחלצות לפעולה בתחום הדאגה לנוער נדרשת היום לא פחות מאשר במחצית הראשונה של שנות ה-70. מעידים על כך העוני בקרב ילדים ובני נוער, הקיטוב הכלכלי, החברתי והלאומי והתרוששותם של מוסדות חינוכיים ואחרים שאמורים היו לפתור או למנוע את מצוקותיהם של ילדים ובני נוער. סגולותיו של "הכפר המחנך", כפי שהשתקפו בדמותם של מקוה ישראל, בן שמן וכדורי ההיסטוריים, עומדות גם היום – אף אם בשינויים לא מבוטלים – לרשות צעירים עולים, בני עולים ובני נוער אחרים המוצאים או יכולים למצוא את מקומם בפנימיות החינוכיות. הבטחת פעולתם הראויה של המוסדות הללו במישורים של חינוך, ניהול ואחזקה עשויה לספק פתרון מועיל לקבוצה גדולה של ילדים ובני נוער במצוקה.

פרופ' יצחק קשת
יו"ר ועדת העשור

תוכן העניינים

6	תקציר
9	הוועדה – נסיבות הקמתה, הרכבה ודרך עבודתה
14	החינוך הפנימייתי בחברה הישראלית כיום
21	אתוס ויעדים בחינוך הפנימייתי
25	ארגון המערכת הפנימייתית ומדיניותה
29	ארגון מקום החינוך והתחדשותו
32	אוכלוסיות יעד
34	התחום החינוכי
39	כוח האדם בפנימייה והכשרתו
41	תקצוב ומימון
42	סיכום: דרכה של הפנימייה החינוכית להתחדשות
43	המלצות
49	נספח

תקציר

לנוכח התמורות הגדולות שעברה החברה הישראלית בעשרות השנים האחרונות רואה המערכת הפנימייתית החינוכית צורך לבחון את דרכה ואף להציב לעצמה אתגרים חדשים. אחד הגילויים הבולטים של השינויים החברתיים והכלכליים בישראל בשנים האחרונות הוא התרוששותן היחסית והמוחלטת של משפחות רבות וכתוצאה מכך חסך השכלתי של ילדיהן. בשל הקיצוץ בתקציבים מתקשות מערכות הרווחה והחינוך בקהילות, במיוחד באזורי הפריפריה, להתמודד עם מציאות זו, ובעקבות זאת אנו עדים לנשירה מלימודים, בעיקר של בני עולים ולהעמקה בעזובה ובפשיעה של צעירים. בנסיבות אלה החינוך הפנימייתי הוא רשת ביטחון חיונית המסוגלת להתמודד ביעילות עם מכשלות המציאות והיא אכן קולטת בעיקר בני נוער ותיקים ועולים המצויים על סף נשירה ממערכת החינוך, לצד כאלה הזקוקים או בוחרים בחינוך פנימייתי.

על יכולתה של מערכת החינוך הפנימייתית להתמודד עם תנאי המוצא הקשים של החניכים הבאים בשעריה ולהביאם להישגים משמעותיים מעיד מחקר שסוכם לאחרונה¹, אשר נערך על מדגם של 500 בוגרים שסיימו כפרי נוער בשנים תש"ס, תשס"א ותשס"ב (2000, 2001, 2002). דו"ח המחקר מציין:

ניתן לראות שמרביתם מסתכלים לאחור בצורה חיובית על התקופה בה היו בכפרי הנוער. ביטוי נוסף לכך ניתן למצוא בהמלצה שרובם (57.4%) היו נותנים, לו היו מתבקשים, לחבר קרוב לשלוח את ילדו לכפר הנוער בו שהו... הסיבות להמלצה החיובית הן בעיקר הכלים שכפר הנוער נותן ורמת הלימודים הגבוהה ובגלל היות כפר הנוער מסגרת תומכת ומגינה.

ובהמשך נכתב:

כיום, בטווח של 3-5 שנים מאז סיימו הבוגרים את שהותם בכפרי הנוער, מצבם של רוב רובם הוא טוב. יש לכך ביטוי בשורה רחבה של תחומים שנבדקו, כגון: השכלה, מגורים, תעסוקה, יחסים בינאישיים, בריאות נפשית ופיזית, והתנהגות נורמטיבית. נראה גם שלרובם יש רשת חברתית תומכת ויחסים טובים עם המשפחה וחברים. רובם גם צופים שמצבם בעתיד יהיה טוב (שם, עמ' 22).

למרות ההצלחות המוכחות של המערכת הפנימייתית בהתמודדות עם קשיי המעבר התרבותי של בני נוער עולים ועם קידום צעירים משכבות מצוקה, ועל אף העדויות מהארץ ומהעולם על הקושי של קהילות מקומיות להתמודד עם התופעות שצוינו לעיל, מתעוררת לאחרונה שוב התנגדות של גורמי רווחה לשימוש בפתרון הפנימייתי. התנגדות זאת משפיעה על הנכונות של משפחות רבות לשלוח את ילדיהן למסגרות פנימייתיות אף שאלה עשויות להוות פתרון מועיל לקשיי החינוך שלהם. התנגדות זו מביאה גם לכך שחלק מהפנימיות החינוכיות הופכות מקום מקלט לאוכלוסיות הקשות ביותר בלבד ומרתיעות כך בני נוער

¹ זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). מעקב אחר צעירים בוגרים של פנימיות חינוכיות: דוח ממצאים מסכם. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית.

אחרים, ותיקים ועולים, שיכלו להיבנות בפנימייה וגם לתרום לחברת התלמידים שלה, מלהגיע אליה.

הקשיים שעל המערכת הפנימייתית להתמודד עימם כיום הם אפוא סכנה של תת-אכלוס, הן בעקבות הצמצום בעלייה והן בשל פנייה מתמעטת לחינוך פנימייתי, והפיכת הפנימייות החינוכיות למקום מקלט לאוכלוסיות קשות ביותר, מבלי שהועמדו לרשותן המשאבים הדרושים להתמודדות עם אוכלוסיות אלה. נחוץ עתה לכוון מסגרות לימוד וחינוך חברתי קטנות יותר בפנימייות, להכשיר סגל מקצועי מתוגבר ואיכותי, ולהציע לחניכים מגוון פעילויות של העשרה תרבותית ושל סיוע לימודי מקדם. התקציבים המועברים לפנימייות מבוססים על תחשיבים שנקבעו בעבר ואינם עונים על הצרכים של היום; נדרשים על כן עדכון והתאמה של הכלים והמשאבים לנסיבות החדשות. מעל לכול, נדרשת הכרה מחודשת, ברמה הלאומית, בתפקידה המרכזי של הפנימייה החינוכית בשילובם של עולים צעירים, של בני עולים ושל בני קבוצות מקופחות בחברה, בתרבות ובתעסוקה.

לנוכח התמורות בחברה הישראלית בעשורים האחרונים והבעיות שבפניהן ניצבות הפנימייות החינוכיות כיום בשל תמורות אלה, ולאחר שעברו כשני עשורים מאז התקיימה הבחינה הציבורית-מקצועית המקיפה האחרונה, עלה הצורך לבחון מחדש את דרכה של מערכת זו.

לשם כך יזם מנהל המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער הקמת ועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא. הוועדה הוקמה על ידי מנכ"ל משרד החינוך אז, מר שמואל אבואב, וכתבי המינוי של חבריה נחתמו על ידו ביחד עם מנהל המינהל, ד"ר יחיאל שילה. בשל המטרות וטווח התכנון שהוגדרו לוועדה היא נקראה "ועדת העשור". חבריה הם אנשי אקדמיה, מנהלי מוסדות חינוך, נציגי רשתות ובעלויות ואנשי מקצוע ממשרד החינוך ומהמינהל. הרכב זה נועד להוות לא רק צוות חשיבה המציג ניסיון וידע מצטברים אלא גם גורם המניע ומפעיל תהליכי שינוי ושיפור.

מאז כינון הוועדה לפני למעלה משנה התכנסו המליאה וועדותיה שש פעמים, והנהלתה המצומצמת דנה במשך עשרות שעות ברעיונות ובהצעות לפעולה שהועלו. מסמך זה, שנכתב בעקבות הדיונים השונים, מציג את האתוס והיעדים של הפנימייה החינוכית כיום ולעתיד לבוא, ומפרט בסיכום רשימה ארוכה של המלצות הן להנהלת המערכת והן למקומות החינוך המבטאות את המסר הכפול, מחד, הצבעה על חוסנה וחשיבותה של מסגרת פנימייתית זו ומאידך, הצורך שלה בהתחדשות.

הפנימייה החינוכית, ובעיקר כפרי הנוער שהם בפיקוח המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, יסודם באתוס של החינוך הפרוגרסיבי העברי. אתוס זה מלווה את המערכת מאז כינון כפרי הנוער ובתי-הספר החקלאיים לפני כמאה שנה, תוך שדגשיו משתנים לפי

צורכי הזמן והנסיבות. אתוס זה אומר שהיעדים ודרכי העבודה במוסדות הפנימייתיים הם בראש ובראשונה חינוכיים ומכוונים אל הפרט ואל הכלל. כן הוא אומר שהחניכים הם בני נוער בעלי יכולת התפתחות המסוגלים למצות את כישוריהם תוך קשר תומך עם מחנכים, מורים וחברים, כאשר מסגרת הפעולה היא קבוצתית בעיקר. היעדים הייחודיים של הפנימיות החינוכיות כיום הן קידום לימודי של החניכים, וטיפוח המעורבות החברתית והציבורית שלהם.

ההמלצות העיקריות² של הוועדה מתייחסות לעניינים הבאים:

- השקה של פרויקט לאומי חדש המכריז על המערכת הפנימייתית-חינוכית כמכשיר לטיפול בתוצאות של העוני ובנשירה מלימודים, באמצעות קליטה מסיבית בפנימיות ובכפרי הנוער של בני נוער הנתונים במצוקה כלכלית, חינוכית או חברתית-תרבותית;
- חיזוקו של האתוס החינוכי ההיסטורי של הפנימייה החינוכית תוך התאמת תכניו לאוכלוסיית החניכים המשתנה ולצורכי החברה הישראלית כיום;
- יצירת טיפוסים שונים של פנימייה חינוכית, הנושאים דפוסי ארגון ופעולה שנותנים מענה חינוכי ואחר למגוון של אוכלוסיות חניכים;
- יצירת מדדי איכות לעבודה החינוכית בטיפוסי הפנימייה השונים ובקרה על עמידה בהם;
- עדכון משמעותי של דמי ההחזקה ("סל לאור") והתאמתם לעלויות הריאליות היום ולתקנים עכשוויים של איכות חיים ושל עבודה חינוכית הנדרשים בכל אחד מטיפוסי הפנימייה השונים;
- העמקת ההכשרה והממד המקצועי של עובדי הפנימיות, תוך שימת דגש על מחנכי הקבוצות הישירים ומנהלי הפנימיות;
- הידוק הקשר של הפנימייה, על חניכיה וצוותה, עם קהילת הסביבה ועם קהילת ההורים;
- העמקת הרגישות לשונות התרבותית בתהליך החינוכי הפורמלי והבלתי-פורמלי בפנימייה;
- היערכות לקליטה יזומה של קבוצות תלמידים שבמקומות מגוריהם לא נמצאו להם פתרונות נאותים ומועילים בתחום החינוך בכלל והלימודים בפרט;
- מאמץ להרחבת הקליטה של נוער יהודי מהתפוצות וחיזוק הקשר של כפרי הנוער עם בני נוער ברחבי העולם היהודי;

² ההמלצות המלאות מובאות בעמודים 44-49 של מסמך זה.

- הקמת ועדה בלתי תלויה למעקב אחר ביצוע ההמלצות.

הוועדה – נסיבות הקמתה, הרכבה ודרך עבודתה

לנוכח התפתחויות שונות בחברה הישראלית בשנים האחרונות ובמיוחד במערכות החינוך והרווחה, שהגבירו את הצורך בפתרונות החינוכיים והסוציאליים הייחודיים שמציע החינוך הפנימייתי, ולנוכח העובדה שעברו שנים רבות מאז נבחנה באופן יסודי מדיניות המערכת ודרכי תפקודה על ידי מומחים מתוכה ומחוצה לה³, מצא לנכון מנהל המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער להציע לשרת החינוך ולמנכ"ל המשרד להקים ועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא ("ועדת העשור").

הוועדה הוקמה בספטמבר 2006 על ידי המנהל הכללי של משרד החינוך אז "לצורך בחינת סוגיות עקרוניות ומהותיות הקשורות בחינוך הפנימייתי בישראל, ובתכנון העשור הבא בתחום חשוב וייחודי זה למערכת החינוך הישראלית", כנאמר בכתב המינוי שהוציאו ד"ר יחיאל שילה, מנהל המינהל, ומר שמואל אבואב, מנכ"ל משרד החינוך אז.

כיו"ר הוועדה מונה פרופ' יצחק קשתי, כסגנו ד"ר עמנואל גרופר וכמרכז הוועדה – ד"ר שמחה שלסקי (הנהלת הוועדה). כיועצי הוועדה מונו פרופ' חיים אדלר, פרופ' רמי בנבנישתי, ד"ר שלמה רומי וד"ר נרי הורוביץ. כחברי מליאת הוועדה מונו מנהלי מוסדות, נציגים של רשתות, של ארגוני בעלות והשמה ושל קרנות, וכן אנשי מקצוע ממשרד החינוך ומהמינהל.

להלן רשימה מלאה של חברי הוועדה:

1. פרופ' יצחק קשתי, יו"ר הועדה, ביה"ס לחינוך באוניברסיטת תל אביב ומכללת סמינר הקיבוצים;
2. ד"ר עמנואל גרופר, סגן יו"ר הועדה ואחראי לתפעולה, מנהל אגף חינוך והדרכה בפנימיות במינהל ומכללת בית ברל;
3. ד"ר שמחה שלסקי, מרכז הועדה, חוקר חינוך;
4. פרופ' חיים אדלר, יועץ לוועדה, האוניברסיטה העברית בירושלים ומכון מנדל למנהיגות חינוכית;
5. פרופ' רמי בנבנישתי, יועץ לוועדה, ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים;
6. ד"ר נרי הורוביץ, יועץ לוועדה, מכון מנדל למנהיגות חינוכית;
7. ד"ר שלמה רומי, יועץ לוועדה, אוניברסיטת בר אילן ומכללת בית ברל;
8. מר גד אביקסיס, חבר, סמנכ"ל בכיר במשרד החינוך;
9. הרב משה אגוזי, חבר, חבר הנהלת מוסדות הישיבה התיכונית בחיספין;

³ ועדות מומחים חיצוניות שבדקו בעשרות השנים האחרונות את דרכו של החינוך הפנימייתי והשפיעו על מדיניותו היו:

1. ועדת ראש הממשלה לנוער במצוקה בראשות פרופ' ישראל כץ, 1973.
2. ועדת קשתי-מנור: "פנימיות בישראל – המשכיות ושינוי". נייר עמדה שהוגש למזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב, 1988.
3. ועדת שפירא: "עלית הנוער – דו"ח הערכה". מסמך שהוגש לחבר הנאמנים של הסוכנות היהודית. המכון למחקר חברתי, אוניברסיטת תל אביב, 1989.

01. מר שאול אלבז, חבר, מנהל כפר הנוער מאיר שפיה;
11. ד"ר אמנון אלדר, חבר, מנכ"ל רשת אמי"ת;
21. מר אלי אללוף, חבר, מנכ"ל קרן רש"י;
31. מר מוטי בנאו, חבר, מנהל המחלקה לביקור סדיר במשרד החינוך;
41. מר אסף בר שיר, חבר, מרכז הפיקוח הפדגוגי במינהל;
51. מר יוסי גושן, חבר, מנהל כפר הנוער ניר העמק, יו"ר תא מנהלי כפרי הנוער;
61. מר אלחנן גלט, חבר, מנכ"ל מרכז ישיבות בני עקיבא;
71. גב' נינה גלסמן, חברה, מנהלת כפר הנוער אלוני יצחק;
81. מר שמואל דוקוב, חבר, מרכז הפיקוח בפנימיות הדתיות במינהל;
91. מר חיים זמורסקי, חבר, מנכ"ל ויצ"ו העולמית ויו"ר איגוד הבעליות של כפרי הנוער;
02. הרב שלמה יעקובזון, חבר, מנכ"ל מת"ן;
12. מר אברהם לוי, חבר, מנהל יחידת התקציבים במינהל;
22. גב' אביבה ליפשיץ, חברה, חשבת המינהל;
32. גב' שולה מור, חברה, מינהל כלכלה ותקציבים, משרד החינוך;
42. מר זאב מילר, חבר, מנהל כפר הנוער אשל הנשיא;
52. ד"ר רמי סולימני, חבר, מנכ"ל עמותת "אשלים";
62. ד"ר יאיר סמוכה, חבר, מנכ"ל האגודה לקידום החינוך;
72. ד"ר חיים פרי, חבר, מנהל עמותת "יוזמות חינוך ימין אורד", לשעבר מנהל כפר הנוער ימין אורד;
82. מר רוני קלינסקי, חבר, מנהל תחום החינוך בקרן רש"י (לשעבר).

ד"ר יחיאל שילה, מנהל המינהל שיזם את הקמת הוועדה, השתתף באופן פעיל במרבית ישיבות המליאה.

הנהלת הוועדה נפגשה מספר פעמים לפני ההתכנסות הראשונה של המליאה וכן בין התכנסויות המליאה. בפגישות אלה היא עיצבה את דרך העבודה של הוועדה: סימנה נושאים להתכנסויות המליאה, קבעה את סדר היום של ההתכנסויות ואת מציגי הנושאים השונים, ועיצבה את מסמך הסיכום. המליאה התכנסה 6 פעמים (בכל פעם ליום דיונים ארוך), כאשר כל פגישה הוקדשה לנושא מרכזי אחד או שניים. כן נערכה פגישת סיכום שדנה במתווה למסמך הסופי. פגישת מליאה אחרונה הוקדשה לדיון בטיטות הדו"ח שהועברה לכל החברים להערות. כמו כן הפעילה הוועדה מספר ועדות משנה אשר סיפקו חומר לדיון מפורט יותר במליאה בסוגיות ספציפיות, לפי החלוקה הבאה:

ועדה לגיבוש האתוס והחזון לחינוך הפנימייתי

ד"ר חיים פרי, יו"ר
ד"ר אמנון אלדר
ד"ר נרי הרוביץ
ד"ר שמחה שלסקי

ועדה לאוכלוסיות היעד של החינוך הפנימייתי

מר שאול אלבז, יו"ר
מר יוסי גושן
ד"ר רמי סולימני
מר רוני קלינסקי
פרופ' יצחק קשתי

ועדה לעניינים של מדיניות החינוך הפנימייתי

מר זאב מילר, יו"ר
הרב משה אגוזי
מר אלי אלאוף
פרופ' רמי בנבנישתי
גב' נינה גלסמן

ועדה לקידום השכלתי של חניכי הפנימיות

מר אסף בר שיר, יו"ר
מר גד אביקסיס
ד"ר יאיר סמוכה

ועדה לענייני כוח-אדם ורישוי פנימיות

ד"ר עמנואל גרופר, יו"ר
פרופ' חיים אדלר
מר שמואל דוקוב
ד"ר שלמה רומי

ועדה לעניינים של תיקצוב החינוך הפנימייתי

מר אברהם לוי, יו"ר
מר חיים זמורסקי
הרב שלמה יעקובזון
הגב' שולה מור

הגב' אביבה ליפשיין, חשבת המינהל, מונתה כחברה בוועדה אולם בפועל לא לקחה בה חלק.
מר מוטי בנאו, מנהל היחידה לביקור סדיר במשרד החינוך, מונה כחבר בוועדה אולם
השתתף בפועל בישיבה אחת בלבד.

כמו כן, הוזמנו להופיע בפני הוועדה ולסייע בעבודתה החברים הבאים:

מר דוד אלבאום, מנהל כפר הנוער תו"ם חרב לאת;

גב' עליזה בשור, מנהלת בית-הספר בכפר הירוק;

מר משה דולב, מנהל כפר הנוער מבואות ים;

גב' נתמר הלל, מנהלת היחידה לשירותים פסיכו-סוציאליים במינהל;

מר הלל הילמן, מנהל כפר הנוער כדורי;
מר יוסי זגורי, מפקח במינהל, אחראי על ההשתלמויות לעובדי הפנימיות;
מר זאב טויטו, מנהל כפר הנוער הדסים;
מר עמירם כהן, מנהל כפר הנוער אמי"ת פתח תקווה;
מר מלקמו יעקב, מפקח ארצי על קליטת חניכים יוצאי אתיפיה בפנימיות;
הרב יצחק נריה, ראש הישיבה באור-עציון;
ד"ר שלום שמאי, מנהל המרכזיה החינוכית של המינהל;
מר פרץ שמעוני, מנהל כפר הנוער קרית יערים;
מר ארז שעיוביץ, מנהל פנימיית שטיינברג.

לכולם מודה הוועדה מקרב לב על תרומתם ועל המידע החשוב שהעמידו לרשותה.

לקראת סיום עבודתה, נפגשה הוועדה עם מנכ"ל משרד החינוך אז, כדי לדווח לו על המגמות המסתמנות בדו"ח הסופי וכדי לעמוד על עמדתה של הנהלת משרד החינוך באשר לחינוך הפנימייתי בעשור הבא. חברי הוועדה התרשמו מהעמדה החיובית ביותר שנקט מר אבואב כלפי הפנימיות החינוכיות ומדברי העידוד שהשמיע על פועלן.

על בסיס כתב המינוי, הציבה הוועדה לנגד עיניה את המשימות הבאות באשר לעולם הפנימיות החינוכיות:

- מיפוי המצב וסימון הבעיות הדורשות פתרון;
- ניסוח מחדש של יעדי המערכת, משימותיה והאתוס הייחודי והמלכד שלה, והתאמתם למציאות שהשתנתה, תוך זיקה למסורת שנוצרה ולניסיון שהצטבר;
- הנעת תהליכים של שיפור, שינוי וטרנספורמציה במערכת בעקבות התמורות בחברה הישראלית ובתהליכים גלובליים;
- יצירת מאגר רעיונות לפיתוח תוכניות חדשות.

נושאי התוכן המיוחדים שהוועדה ביקשה לעסוק בהם היו:

- בדיקת הרכבה של אוכלוסיית החניכים בפנימיות וכן העלאת הצעות בדבר אוכלוסיות יעד פוטנציאליות למערכת הפנימייתית, היקפן ומאפייניהן, ובדבר מה שמשמע מההצעות לגבי פריסת המוסדות במערכת הפנימייתית;

- קידום תהליך התחדשות במערכת הפנימייתית, שתחילתו ניסוח מחודש של האתוס והמשכו הצעת דגמים חדשים של חינוך פנימייתי ושל שירותים חינוכיים שהפנימיות עשויות להעמיד לרשות החברה הישראלית;
- בחינת דרכים לקידום ההשכלתי והחברתי-ערכי של החניכים במסגרות פנימייתיות;
- בחינתן של דרכי טיפול אפשריות באוכלוסיות חניכים קשות;
- התמודדות עם המגמות להחלשת המערכת הפנימייתית ובחינת דרכים לגיוס מקורות לתמיכה ציבורית ומקצועית בה;
- בחינתן של שאלות הקשורות בסגל המוסד הפנימייתי ובאפשרויות הכשרתו וקידומו המקצועי;
- בחינת הקשר בין המוסד הפנימייתי לקהילה הסמוכה;
- בחינת הקשר בין המוסד למשפחות החניכים ולקהילות המוצא שלהם;
- בחינה של רמת התקצוב של המוסדות ואפשרויות שיפורה.

החינוך הפנימייתי בחברה הישראלית כיום

ייחודיותו של החינוך הפנימייתי הישראלי

ההסדר הפנימייתי הוא צורך מבני ששום חברה אינה יכולה בלעדיו. תמיד מצויים צעירים שזקוקים לחינוך מחוץ למשפחה או שרוצים בו מתוך בחירה. ההזדקקות לחינוך כזה גוברת כאשר חברה נחשפת לתהליכי שינוי עמוקים כגון הגירה, מלחמה, אסונות טבע, תמורות כלכליות וטכנולוגיות מהירות, או משברים של מעבר בין-דורי. אלה מצבים בהם גוברת הפגיעה בתפקודי החברות של המשפחה⁴.

החברה הישראלית עוברת מאז ראשית המאה ה-20 רצף של תמורות. הבולטות שבהן קשורות בגלי עלייה שבהם הובאו ובאו לארץ קבוצות גדולות של יוצאי תרבויות שונות. תוך כדי כך ישראל נקלעה למשברים תרבותיים, חברתיים וכלכליים. אלה השפיעו על מצבן של קהילות ומשפחות ועל אפשרויותיהן להתמודד עם חינוכו של הדור הצעיר. התרופפות הלכידות החברתית והתפתחויות טכנולוגיות מהירות מצד אחד, והגירה מסביבה מסורתית או מודרנית למרחב פוסט-מודרני מצד שני, הביאו למשברים בין-דוריים ולמצבים מעין אנומיים בקרב צעירים⁵.

בחברה היהודית קיימת מסורת בת דורות רבים של חינוך חוץ-משפחתי שקשור ללימודים בישיבות. מסורת זו נמשכת, אף ביתר שאת, במדינת ישראל. לצד מסורת חינוכית זו, אך בנפרד ממנה, התפתח בארץ מסוף המאה ה-19 חינוך פנימייתי מסוג שונה, אשר ליווה את המפעל הציוני והיה חלק אינטגרלי ממנו. במרכזו עמדו בתי-הספר החקלאיים וכפרי הנוער. הוא היה קשור בטבורו למפעל העלייה, להצלת בני נוער שנפגעו בארצות מוצאם ולהתמודדות עם קשיי ההיקלטות ופגעי ההגירה. הניסיון בישראל ובמדינות הגירה אחרות מלמד שהגירה ומעבר תרבותי פוגעים לא רק בדור המהגרים הראשון אלא לעיתים קרובות, ואף ביתר שאת, גם בדור השני והשלישי להגירה⁶. החברה הישראלית היהודית, כחברה נבנית המבוססת על עלייה ועל ריכוז מרבי של העם היהודי בארץ, רואה עצמה אחראית, יותר מחברת מהגרים רגילה, לגורלם ולשיקומם של העולים בדור הראשון וגם לאחר מכן. ייחודו של החינוך הפנימייתי שנוצר והתבסס בארץ הוא בכך שמאז ומתמיד ידע לספק מענה הולם לצורכי המתחנכים והחברה, לרבות כאשר הנסיבות התרבותיות, הפוליטיות והחברתיות הלכו והשתנו. מעלה זו מקורה, ככל הנראה, באתוס החינוכי-פרוגרסיבי של כפרי הנוער. אתוס זה ממומש על ידי עבודה חינוכית-קבוצתית – ולא באמצעות גישה טיפולית –

⁴ ראו למשל: קשתי, י' (1993). בתי-ספר פנימייתיים בצמתים של שינוי! תל אביב: רמות.

⁵ גרופר, ע' (2007). "הפנימיות בישראל: מסגרות חינוך חברתיות וממדיהן". בתוך: ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה**. ירושלים: מאגנס.

Colla, Gabriel, Millham, Muller-Teusler, Winkler (Eds.) (1999). *Handbook Residential & Foster Care in Europe*, Neuwied-Kriftel: Luchterland.

⁶ מירסקי, י' ופראוור, ל' (1992). **לעלות כמתבגר ולהתבגר כעולה** ירושלים: מכון ון ליר.

ובדגש המושם על סולידאריות חברתית ועל חזון של תקווה. גם בעבר שיקום היחיד בפנימייה לא התמקד רק בכשלים ובטראומות, אלא בגיוס החניכים והמחנכים למשימות חברתיות ואחרות. בשלב מאוחר יותר המוקד עבר ל"יצירת הזדמנות חינוכית נוספת", דהיינו לקידום לימודי, מקצועי ומעמדי של צעירים שכשלו במערכת החינוך הקהילתית⁷. דגם זה של פנימייה/כפר נוער הוא ייחודי בעולם, בעיקר בכך שהוא מחיל על אוכלוסיות נזקקות או על קבוצות שנמצאות במעבר חברתי ותרבותי דרכי חינוך האופייניות לבתי-ספר נבחרים. אכן, המוסד הפנימייתי בישראל זכה להערכה רבה של אנשי מקצוע בארץ ובעולם, והישגיו בשיקום צעירים ובקידומם בתחומי החברה, הכלכלה והתרבות מוכרים וידועים⁸.

החינוך הפנימייתי בישראל היה ועודנו בעל משקל והיקף מספרי גדול יותר מהמצוי במדינות אחרות, אם מטעמים שמקורם במסורת היהודית ואם בשל הצרכים המיוחדים של חברת הגירה רב-דורית. מערכת זו צברה ניסיון רב ויצרה אתוס ודפוסים חינוכיים ייחודיים שנבנו במשך למעלה ממאה שנה, תוך שימור הקיים יחד עם הסתגלות וחדוש, ואין לה תחליף.

לוח 1: מוסדות וחניכים בפיקוח המינהל לחינוך התישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך, לפי גופי השמה והגורם המממן

גוף ההשמה	מספר המוסדות	מספר החניכים בפנימייה במימון משרד החינוך	מספר החניכים בפנימייה במימון פרטי או גורם אחר	סה"כ חניכי פנימייה
מינהל-עליית הנוער	138	15,214	8,779	23,993
האגודה לקידום החינוך	*5	820	-----	820
המפעל להכשרת ילדי ישראל	18	932	-----	932
מת"ן (מרכז תורני לנוער)	105	2,825	6,878	9,703
נעל"ה (נוער עולה ללא הורים)	**11	1,144	-----	1,144
משרד הרווחה	-----	-----	1,145	1,145
פנימיות יום	-----	900	400	1,300
סך הכול	277	21,835	17,202	39,037

* פנימיות בבעלות האגודה לקידום החינוך
 ** מוסדות שאינם בפיקוח פדגוגי של המינהל בהם מושמים חניכי נעל"ה
 מקור: נתוני המינהל לחינוך התישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, 2007

⁷ שלסקי, ש' (2000). הפנימייה החינוכית כאמצעי לכינונה של זהות חברתית, בתוך: י' קשתי, ש' שלסקי, מ' אריאלי (עורכים), **קהילות של נוער**, תל אביב: רמות.

8 Anglin, J. P. (2002). *Pain, normality and the struggle for congruence: Reinterpreting residential care for children and youth*. New York: The Haworth Press

המערכת הפנימייתית של המינהל רואה עצמה כמערכת חינוכית בראש ובראשונה. יחד עם זאת היא קולטת חניכים גם ממוסדות הרווחה, שהדגש בהם טיפולי, וגם מעבירה לעיתים חניכים למערכת זו. כך יש רצף ומתקיימת תנועה דו-סטרית בין שתי המערכות – זו של החינוך וזו של הרווחה.

לוח 2: מקומות החינוך הפנימייתיים ומספרי החניכים במימון משרד החינוך

הערות	מספר החניכים המוחזקים על ידי המינהל	מספר המוסדות	סוגי המוסדות הפנימייתיים
כולל מוסדות האגודה לקידום החינוך	6,952	34	כפרי נוער כלליים
	1,500	9	כפרי נוער דתיים
כולל חניכי נעל"ה	525	12	פנימיות בתנועה הקיבוצית
מוסדות שאינם בפיקוח בית-ספרי של המינהל	-----	11	נעל"ה
בן יקר, רמת הדסה, קרית יערים	452	3	פנימיות "מכינה"
אשבל, מנוף, נוה עמיאל, נירים, קדמה	278	5	כפרי נוער הקולטים אוכלוסיה טיפולית
	4,481	51	ישיבות תיכוניות
	2,990	29	אולפנות
	905	18	פנימיות המפעל להכשרת ילדי ישראל
	900	----	פנימיות יום
	2,825	105	פנימיות חרדיות באמצעות מת"ן
	21,808	277	סה"כ

מקור: נתוני המינהל לחינוך התיישבותי, פנימיית וועלית הנוער, 2007

החינוך הפנימייתי המודרני בארץ היה קשור מראשיתו לתנועות החלוציות ועל כן היה בו רוב לאוכלוסייה שאיננה מגדירה את עצמה כדתית. אולם, מזה שנים מצביעים הסקרים על כך, שהציבור הדתי והחרדי עושה שימוש נרחב בדרך חינוך זו. בלוח 2 ניתן לראות כי קצת למעלה ממחצית מהחניכים המוחזקים בפנימיות על ידי המינהל לומדים במוסדות דתיים וחרדיים.⁹

9 בעוד שבכלל מערכת החינוך היהודית התיכונית שיעור התלמידים במגזר הדתי והחרדי הינו 38 אחוזים (ראו לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שנתון 2007, לוח 8.12). לפי נתוני הלמ"ס בשנת הלימודים תשס"ה היוו חניכי הפנימיות הדתיות והחרדיות 70 אחוזים מכלל הלומדים בחינוך הפנימייתי העל-יסודי (לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 8.19).

ההזדקקות החברתית לפתרונות פנימייתיים כיום

ההזדקקות של החברה הישראלית לפתרונות פנימייתיים לא פחתה בשנים האחרונות אלא אולי אף גדלה. מצד אחד גברו ללא תקדים הפערים הכלכליים-חברתיים ומשפחות רבות התרוששו; מצד שני נחלשו מנגנוני הסיוע לנפגעים. נוסף לכך צומצמו המשאבים העומדים לרשות החינוך הממלכתי הציבורי, במיוחד באזורי הפריפריה. הנשירה מהלימודים, במיוחד של עולים ובני עולים גברה¹⁰. ערכים של יחס לאחר, לתרבות באשר היא ולסולידריות חברתית נדחקו במוסדות חינוך שונים בשל תחרותיות-יתר בתחום הלימודים, סגירות אידיאולוגית או תהליכי בדלנות של קבוצות חברתיות שונות. בעקבות היחלשות החינוך הממלכתי ומצוקה של משפחות, גברה הנכונות של הורים לשלוח את ילדיהם למוסדות חינוך לא ממלכתיים. אלה העמידו מסגרות לימוד אינטנסיביות יותר ואמצעי תמיכה רבים יותר. במקביל לכך, בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי הולך ומתחזק תהליך הקמתם של מוסדות מעין פרטיים (במימון ציבורי) המרוששים את בתי-הספר הממלכתיים הציבוריים, הן היהודיים והן הערביים.

בנסיבות אלה בולט החינוך הפנימייתי הציבורי בהיצע של דרכי התמודדות ופתרונות חינוכיים שוויוניים, המותאמים לצרכי החניכים. הניסיון שצברו המוסדות הפנימייתיים והדינמיות של המערכת מאפשרים להם להתמודד בהצלחה עם הקשיים שהוזכרו, שרשויות החינוך בקהילה לא השכילו למצוא להם פתרון משביע רצון.

בשונה מהמקובל במדינות אחדות, המערכת הפנימייתית החינוכית בישראל אינה משמשת מכשיר ליצירת מנהיגות בעלת אופי מעמדי. אמנם לחלק מהישיבות הפנימייתיות יש מאפיין מעין זה, אך במגזר הממלכתי הכללי רק מוסדות ספורים עשויים להיות כאלה, כמו הפנימיות הצבאיות ופנימיות למדעים ואמנויות. אכן, ההרכב הסוציו-אקונומי של חניכי הפנימיות

¹⁰ הממצאים בסקרים השונים אינם אחידים, אך הם עקביים בהצבעתם על שיעור נשירה גבוה יותר של בני עולים במערכת החינוך בהשוואה לילידי הארץ. ראו:

משרד הקליטה והמועצה הלאומית לשלום הילד: לקט נתונים מתוך "ילדים עולים בישראל – 2007".
<http://children.org.il/uploadpic/ssa.doc>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החינוך, התרבות והספורט (מרס 2006). תלמידים עולים במוסדות החינוך – תשס"ד.

דו"ח תופעת הנשירה הגלויה והסמויה של נוער עולה מחבר העמים ממערכת החינוך (אוקטובר 2006).
קואליציה למען נוער עולה בסיכון.

http://shatil.org.il/noaroleh/noaroleh_neshira_report_full.pdf

תמצית דו"ח הביניים של האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה (אפריל 2007). נוער עולה בסיכון מקרב קהילת יוצאי אתיופיה. <http://www.iaej.co.il/newsite/content.asp?pageid=588>

החינוכיות מצביע על מאפייניה של האוכלוסייה אותה משרתת המערכת ¹¹. כך, 89 אחוזים מכלל חניכי המינהל בשנת תשס"ו/תשס"ז באו ממשפחות שהכנסתן הייתה פחותה מ-1,500 ₪ לנפש (קו העוני) לעומת 33 אחוזים מהילדים בכלל האוכלוסייה היהודית בישראל שחיים במשפחות המצויות מתחת לקו העוני; 37 אחוזים מכלל החניכים היו בני משפחות חד-הוריות לעומת 5.5 אחוזים מהילדים באוכלוסייה היהודית בישראל שגדלים במשפחות חד-הוריות; מעל 47 אחוזים מהחניכים באו ממשפחות בנות ארבעה ילדים ויותר לעומת 35 אחוזים בכלל האוכלוסייה היהודית; אחד ההורים של לפחות 20 אחוזים מהחניכים היה נכה או חולה; 28 אחוזים מכלל החניכים הם יוצאי אתיופיה; כמעט מחצית (47 אחוזים) מכלל החניכים לא נולדו בארץ (לעומת כ-15 אחוזים בכלל החינוך היהודי בישראל), וכ-20 אחוזים מהחניכים עלו לארץ לאחר שנת 2000. השוואת נתונים אלה עם מאפייני אוכלוסיית כלל מערכת החינוך מצביעה אפוא על הרקע הסוציו-אקונומי החלש הרבה יותר של אוכלוסיית חניכי הפנימיות.

לוח 3: ריכוז מאפיינים סוציו-אקונומיים של אוכלוסיית החניכים (תשס"ו/תשס"ז) בהשוואה לכלל התלמידים באוכלוסייה היהודית¹²

מאפיינים	תלמידי עליית הנוער	אחוז מתוך תלמידי עלה"נ	האחוז בקרב כלל האוכלוסייה היהודית (2004-2005)
חניכים שעלו לארץ	6,251	47.2	14.5% - כיתות ז' עד י"ב
חניכים להם 3 אחים ויותר עד גיל 18 (כולל צבא ושרות לאומי)	6,172	46.6	35%
חניכים שמשפחתם אינה שלמה	4,883	36.9	5.5%
ההכנסה לנפש במשפחה 1,500 ₪ ומטה – קו העוני	11,794	89.0	33.2% מהילדים חיים במשפחות המוגדרות מתחת לקו העוני
אבות נתמכים	3,952	18.2	14% מהילדים חיים במשפחות שאין בהן מועסקים כלל.
אמהות שאינן עובדות	7,204	33.3	34.7% מכלל האוכלוסייה מקבלים קצבאות מביטוח לאומי: דמי אבטלה, קצבת זקנה, קצבת שאירים, הבטחת הכנסה, נכות, סיעוד, ניידות
אבות שאינם בריאים, נכים ובעלי קשיי תפקוד	1,991	9.2	
אמהות שאינן בריאות, נכות ובעלות קשיי תפקוד	2,350	10.9	מתוך כלל הנתמכים 4.9% נתמכים בגין בעיות בריאות ונכות

מקור: נתוני המינהל לחינוך התיישבותי, פנימיית ועליית הנוער, 2006.

¹¹ הנתונים שלהלן מציגים את המאפיינים של 13,249 מתוך 16,486 החניכים שהושמו על ידי מערך הקליטה וההשמה של המינהל (בז'רגון הפנימי "חניכי עליית הנוער"). הקבוצה משקפת במידה רבה מאד את כלל אוכלוסיית חניכי הפנימיות החינוכיות.

¹² לוחות מפורטים המתייחסים למאפיינים שונים של הרקע המשפחתי של החניכים מופיעים בנספח.

פתרונות קהילתיים לא מספקים

בקרב מומחים לרווחה ואנשי תקציבים התחזקה מזה זמן מה הקריאה לפתרון בעיות החינוך והרווחה במסגרת הקהילה, אם כדי לחזק את הקהילה ואם כדי לחסוך במשאבים. ביטוי מובהק לכך ניתן לאחרונה בדו"ח ועדת שמיד¹³. ההתייחסות המסויגת ולעיתים אף השלילית של מומחי הרווחה לחינוך הפנימייתי פוגעת בתדמיתן של הפנימיות בקרב מקבלי ההחלטות ובקרב האוכלוסייה הפוטנציאלית שלהן. בעקבות זאת עשויה הנכונות של הורים לשלוח את ילדיהם להתחנך מחוץ לבית להצטמצם. יחד עם זאת, ניתוח מעודכן של נתונים רב-שנתיים של מספר הפונים והמתעניינים בסידור בפנימייה חינוכית מראה, בניגוד להמלצות הנ"ל, על יציבות מתמשכת. מעבר לכך, קהילות רבות ממשיכות לראות בפנימיות החינוכיות פתרון מועדף לבני נוער נזקקים.

הניסיון במדינות שונות, במיוחד בארה"ב, אך גם בגרמניה, בהולנד ובמדינות מערב אירופיות אחרות, מלמד שהפתרונות הקהילתיים שהוצעו שם על מנת להחליף את הטיפול הפנימייתי בבני נוער עזובים לא עלו יפה. על כן ישנה במדינות אלה נטייה לשוב לפתרונות פנימייתיים גם אם במודלים חדשים ומגוונים¹⁴.

חיזוק החינוך הפנימייתי בישראל

לנוכח המציאות הכלכלית, החברתית והחינוכית שתוארה קודם ולנוכח קשיי הקהילות בהתמודדותן עם המצוקות המשפחתיות והחינוכיות, ואי ההצלחה המוכחת של פתרונות קהילתיים לנוער במעבר תרבותי ולנוער עזוב, מתבקש שתופעל באמצעות הפנימיות החינוכיות תוכנית לאומית לצמצום פערים בקרב בני נוער הגדלים במשפחות דלות אמצעים והחיות מתחת לקו העוני. לתכנית כזאת עשויות להיות תוצאות מרשימות מבחינת סיכויי הקידום של צעירים אלה והיא עשויה לתרום גם תרומה משמעותית לשיפור מצבן הכלכלי של משפחותיהם.

דוגמה בולטת ליתרונות החינוך הפנימייתי הינה קליטת יוצאי אתיופיה מאז ראשית שנות השמונים. רבים מקרב בני קהילה זו חיים בתנאים כלכליים וחברתיים קשים ביותר. השירותים הטיפוליים והחינוכיים שהפנימיות מציעות לילדיהם הם טובים לאין שיעור מאלה

¹³ "דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה" בראשות פרופ' הלל שמיד, מוגש לראש ממשלת ישראל ולשר הרווחה, שבט תשס"ו, מרס 2006.

¹⁴ Hamburger, M., Koch, J., Peters, F., Treptow, R. (Eds.) (2006). *Children at Risk-Jugendhilfeentwicklungen in Mittel-und Sudeuropa*, Frankfurt am Main

שילדיה של משפחה ממוצעת יכולים לקבל במקום מגוריה. למרות ההצלחה הבולטת של החינוך הפנימייתי בקליטתם, נעשית בקרב עדה זו מזה מספר שנים דה-לגיטימציה שיטתית של המערכת הפנימייתית. גורמים אינטרסנטיים מוכנים לסכן כך מאות ואולי אלפים של צעירים שלקהילות מגוריהם אין פתרון הולם עבורם. אולם בעקבות השקעה נמרצת של הפנימיות בפיתוח קשרים הדוקים עם ההורים וחינוך האמון ההדדי, מסתמן לאחרונה שינוי במגמה זו. הדבר מתבטא בהתרבות הפניות של הורים יוצאי אתיופיה המבקשים לקלוט את בניהם ובנותיהם במערכת הפנימייתית. יש לציין כי בשנת הלימודים תשס"ח מתחנכים בפנימיות, באמצעות המינהל לחינוך התישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, כ- 4,700 בני נוער יוצאי אתיופיה.

יחד עם זאת, הוועדה ערה לכך שההתמודדות עם המגמות הרווחות במדיניות הרווחה, ובעקבות זאת עם התנגדותן של משפחות להשמת ילדיהן המתבגרים בפנימייה, מחייבת חיפוש מתמיד אחר דגמים חדשים של הסדרים פנימייתיים שייעדם פריסת רשת ביטחון, קליטה תרבותית וצמצום פערים חברתיים וכלכליים. בהמשכו של מסמך זה נציע הסדרים פנימייתיים המותאמים לתנאים ולצרכים החברתיים והחינוכיים המשתנים.

אתוס ויעדים בחינוך הפנימייתי

האתוס של החינוך הפנימייתי למתבגרים, שעיצבו מנהיגיו לדורותיהם, נסמך על מסורת ארוכה של נוהג, של אורחות חיים ושל טקסים שנבחנו, נוסו והתגבשו במשך השנים. אתוס זה התעצב תוך בחינה מתמדת של צרכים חברתיים ותרבותיים משתנים ושל מערכות יחסים בין מבוגרים לצעירים, בין מחנכים לחניכים. לנוכח התמורות שחלו בחברה הישראלית נתבעת הפנימייה, בהיותה מסגרת חיים מקיפה של צעירים, להכיר ולבחון אופנות ודפוסי פעולה משתנים, הלכי רוח רווחים וצרכים חדשים על מנת להיות אטרקטיבית דיה, במיוחד כאשר היא מרחיקה במידת מה את הצעיר מסביבת גידולו וממשפחתו.

עליית הנוער ומודל כפר הנוער הישראלי

עליית הנוער נוסדה לפני 75 שנים כתנועת הצלה, על רקע עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, והתפתחה כתנועה חינוכית בעלת מאפיינים ייחודיים. החינוך הפנימייתי כ"סביבה עתירת עוצמה" (powerful environment) על צורתיה השונות, שימש מרכיב מרכזי וחיוני בדרכה החינוכית של עליית הנוער. מתחילתה הייתה עליית הנוער חלק מן הסוכנות היהודית. ב-1.9.1996 היא הוטמעה במשרד החינוך לשם יצירת "המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער". מינהל זה מהווה כיום מסגרת גג לכל הגורמים והגופים המפעילים פנימיות חינוכיות בחסות משרד החינוך.

ייחודו של המודל הפנימייתי שאומץ ופותח בעליית הנוער, מודל כפר הנוער הישראלי, הוא שילוב בין טיפוח הפרט המתקשה וקידומו האישי, לבין הירתמות ו של אותו פרט למשימות חברתיות לאומיות¹⁵. במהלך שנות קיומו של כפר הנוער השתנו דרכי פעולתם של המחנכים, השתנו המאפיינים של אוכלוסיות החניכים, השתנה גם ההקשר החברתי והנורמות החברתיות בתוכם פועלות הפנימיות. למרות זאת ניתן לזהות מספר יסודות קבועים במודל החינוכי של כפרי הנוער:

- קליטת בני נוער עולים, כמרכיב מרכזי וכאידיאולוגיה, יחד עם קליטתם של בני נוער ילידי הארץ שנתקלים בקשיים כתוצאה משוליות תרבותית וחברתית, מבעיות הנובעות מהרקע הסוציו-אקונומי והמשברי של המשפחה, מהזנחה חינוכית וכיו"ב.
- חינוך קבוצתי הנשען על קבוצת השווים, שאינו מקפח את הפרט, אלא תורם להתפתחותו האישית.

¹⁵ גוטסמן, מ' (1987). עליית הנוער: רציפות ושינוי; תל אביב: צ'ריקובר.

- הצגת אתגרים חברתיים ואישיים בפני בני הנוער כדרך לשיקום ולהתמודדות עם מצבי משבר ומצוקה. אתגרים אלה לבשו בעבר צורה של עבודה חקלאית והתיישבות, בעיקר. בשנים האחרונות המוקד עבר להתמודדות עם אתגרים לימודיים ורכישת השכלה על-יסודית.
 - אתוס יהודי פלורליסטי המתקיים הודות לשיתוף פעולה בין מחנכים דתיים וכלליים ובעיקר יצירת מסורות בפנימייה המעוגנות בתרבות היהודית (כל זאת מבלי לחייב את הפרט בקיום אורח חיים דתי, להוציא אלה שבחרו במוסד פנימייתי דתי).
 - הפעלת המינהל לחינוך התישבותי, פנימייתי ועליית הנוער "כרשת" של כפרי נוער ומוסדות פנימייתיים המאפשרת תמיכה ולמידה הדדיים והרחבת טווח הפתרונות החינוכיים שניתן להציע לחניכים.
- מרבית כפרי הנוער השכילו להתחדש ולהתאים את עצמם לאוכלוסיות תלמידים משתנות. כיום, עם צמצום ממדי העלייה, שוב נדרשת המערכת הפנימייתית החינוכית להשקיע מאמץ מכוון להתחדשות שתייצר ממשק אופטימאלי בין כליה לבין צורכי בני הנוער כיום ובעתיד הנראה לעין.

שיקום היחיד ובניית חברה

החינוך הפנימייתי בישראל התבסס למן ראשית המאה העשרים כמפעל ציבורי שנועד לקלוט פיזית, חינוכית, חברתית ותרבותית צעירים שעלו או הובאו לארץ ונזקקו למסגרת חינוך כוללנית וכן צעירים ישראלים מקבוצות חברתיות חלשות, אשר מערכת החינוך הקהילתית לא הצליחה להעניק להם תשתית חינוכית מספקת. כאמור, השגיה של המערכת הפנימייתית הישראלית בקליטת אוכלוסיות אלה ובשילובן בחברה ובתרבות המקומית מוכרים היטב בארץ ובעולם. לצד משימה זו של שיקום צעירים כפרטים שנפגעו במעברי הגירה ותרבות, מערכת זו ראתה עצמה – יותר ממוסדות החינוך היומיים – כמממשת ערכים שנתפסו כמרכזיים בחברה הישראלית, כמו קליטת עלייה, התיישבות והתגייסות למשימות חברתיות. בתי-הספר הפנימייתיים ממשיכים גם כיום לראות במימוש ערכים כלל חברתיים יעד מרכזי, תוך שהם פועלים לסגל את תנאי העבודה החינוכית ותכניה למציאות המשתנה והמתחדשת.

אתוס חינוכי וחינוך פרוגרסיבי

פנימיות בישראל מגדירות עצמן בראש ובראשונה כמערכת חינוכית, גם אם היעדים שהוזכרו קודם לכן נראים כשיקומיים. בכך הן שונות ממערכות פנימייתיות בעולם כולו, המקוטבות בין מוסדות חינוכיים המיועדים לבני שכבות העילית לבין מוסדות שיקומיים-

טיפוליים לאוכלוסיות מצוקה, לרבות ילדי מהגרים. הכלים החינוכיים העיקריים שהפנימיות החינוכיות בישראל משתמשות בהם הם לימודים, פעילויות חברתיות-ערכיות, עבודה ושירות עצמי ונשיאה באחריות אישית. במידת הצורך, נעשה במקביל גם שימוש בכלים טיפוליים. האתוס החינוכי של הפנימייה הישראלית, הבא לידי ביטוי בעיקר ב'כפר הנוער', היה ועודנו חינוך פרוגרסיבי-הומניסטי. עיקריו הם אמונה ביכולת ההתפתחות של החניך ושיקום האמון בעצמו, התנסות במשימות בעלות משמעות, יחסים פתוחים ככל האפשר של הסגל עם החניכים ובניית קהילת בני נוער פעילה ואוטונומית. בתי הספר ההתיישבותיים מציבים את הלימודים של מדעי החיים והחקלאות ואת העבודה החקלאית כערך אנושי, אקולוגי, תרבותי, לאומי וכלכלי גם בעידן התעשייתי, ובמיוחד בו, וככלי שיקומי-אישי ראשון במעלה.

אתוס של תיקון האדם והחברה

המערכת הפנימייתית ראתה עצמה מראשיתה כאחת הזרועות החשובות של החינוך הציוני. בתור שכזאת, היא העמידה במרכז פעולתה את תיקון האדם, האומה והחברה, הן כיעד שהוצב למחנכיה והן כמסר ושליחות לחניכיה. אלה אכן התגייסו בעבר למשימות המרכזיות של בניית חברה יהודית וישראלית חדשה.

לנוכח השתנות הזמנים והנסיבות, חזון התיקון – חתירה לחברה טובה יותר – המתבקש כיום, חזון שהנוער יכול ואמור להתמודד עימו והמערכת הפנימייתית מסוגלת לגייס את חניכיה למענו, הוא שיקום ושיפור המרחב הפיזי והציבורי הישראלי. עיקרו של דבר: שימור איכות הסביבה, טיפוח מידות ציבוריות ראויות, העמקת ערכי הסובלנות והסולידריות החברתית ושימור לצד חידוש התרבויות המגוונות המצויות בישראל. לנוכח דלדול ערכים אלה בחינוך היומי, מתבקש שהמערכת הפנימייתית תישא את חזון התיקון ביתר תוקף ועוצמה. כך תמצה את הפוטנציאל החינוכי הטמון בה ותייחד עצמה לא רק באפיון חניכיה ובמגוון כליה אלא גם במסריה ובחזונה החינוכי.

אחד הביטויים המעשיים לנאמר לעיל הוא פיתוח תוכניות חינוכיות להשתתפות ציבורית ולטיפוח מנהיגות. כדוגמה ניתן להזכיר, כי בקרב המנהיגות הנוכחית של העדה האתיופית בישראל בולטים בוגרי פנימיות. הם מצטיינים במחויבות לצורכי ציבור ובתחושת שליחות שנרכשו בשנות התחנכותם בכפרי הנוער. אכן, לפנימייה החינוכית ישנם כלים הולמים לפיתוח תוכניות ייחודיות להכשרת פעילים ציבוריים מקרב קבוצות חברתיות החיות בשולי החברה הישראלית, פעילים שסייעו בבוא הזמן לקהילותיהם למצוא את מקומם הראוי בה. בדרך זו עשויים כפרי הנוער לשמש מעין מעבדה חינוכית לכלל מערכת החינוך. פיתוח משימות כאלה הוא חלק מתהליך מתמיד של התחדשות ושל רענון רעיון "הקהילה המחנכת" והתאמתו למציאות החברתית המקומית המשתנה.

מעבר תרבותי ומפגש תרבויות

מוסדות הפנימייה קולטים יותר מכל מערכת חינוך אחרת צעירים שנמצאים במעבר מתרבות המוצא שלהם לתרבות הישראלית. הם גם קולטים בני דור שני ושלישי של עולים, שנפגעו בתהליך ההיקלטות בארץ.

לאורך כל השנים היוו המוסדות הפנימייתיים מסגרת קליטה מרכזית לנוער עולה ממדינות רבות ומתרבויות שונות. במהלך השנים הובאו גם באופן יזום, במסגרת של פרויקטים מיוחדים, בני נוער רבים מהתפוצות לחינוך במוסדות עליית הנוער¹⁶. רובם נקלטו בארץ ואף הביאו את הוריהם. מאז 1992 נקלטים בכפרי הנוער ובפנימייות החינוכיות אלפי בני נוער שעולים לארץ ללא הוריהם במסגרת תוכנית נעל"ה¹⁷. בתחילה היו אלה בני נוער מחבר העמים בלבד וכיום מגיעים במסגרת זו ובתוכניות מסוגים שונים גם חניכים מאמריקה הלטינית, מצפון אמריקה, מדרום אפריקה, צרפת וממדינות שונות באירופה.

אם בעבר רווחה האמונה שהתהליך החינוכי בפנימייה מכונן להמרה תרבותית המחייבת נטישה של תרבות המוצא, כיום נתפסת ה"קליטה" כרכישת תרבות חדשה והתערות בה, תוך שימור תרבות המוצא. קליטה מוצלחת של בני נוער עולים מחייבת אפוא רגישות תרבותית מצד הצוות ונכונות לפתח גישה המזמינה את העולה הצעיר להיפתח לתרבות החדשה מבלי להתנכר לתרבות המוצא. אכן, כפרי הנוער היו הראשונים שיזמו את הכנסת חג הסיגד, המקובל בקרב יוצאי אתיופיה, ללוח החגים השנתי. כמו כן, מחנכים יוצאי אתיופיה וחבר העמים שולבו בצוותים המטפלים בבני נוער שבאו מאותן קבוצות מוצא. אלה הם צעדים מועילים המבטאים מדיניות קליטה המתאפיינת ברגישות תרבותית.

החברה הישראלית מתאפיינת כיום בקיטוב ובשסעים מעמיקים והחרפה בעימותים בין קבוצות שונות על רקע של הבדלים לאומיים, אתניים, דתיים וכלכליים. לנוכח מציאות זו, מהווה המוסד הפנימייתי, הודות למקורותיו ונסיובו, מודל של קהילת לומדים הטרוגנית ופולורליסטית. מוסדות החינוך מפגישים בתוכם בכל פעילויותיהם צעירים יוצאי תרבויות וקבוצות חברתיות שונות זו מזו, ולמרות הקשיים המרובים הכרוכים בכך, הם עושים זאת במידה לא מבוטלת של הצלחה.

¹⁶ ראו: שלום, ח' (1972). מפעל "הכיתות הלוועזיות". ירושלים: עליית הנוער.
עדיאל, ש' (1984). תוכניות החינוך והלימודים לבני התפוצות: הערכות והמלצות ירושלים: עליית הנוער.
¹⁷ ראו: בנדס-יעקב, א' ופרידמן, י' (1996). נעל"ה: נוער עולה ללא הורים ירושלים: מכון סאלד.

ארגון המערכת הפנימייתית ומדיניותה

גמישות ארגונית

המערכת הפנימייתית בישראל היא ברובה כלי ממלכתי-ציבורי המותאם לענות לצרכים חינוכיים של חברה המשתנה במהירות. כך למשל, נתונה מערכת זו לאורך השנים לתנודות של התרחבות והתכווצות בשל גאות ושפל בעלייה או בשל התגייסותה מזמן לזמן להתמודדות עם צרכים חינוכיים של קבוצות אוכלוסייה מסוימות. במצב דברים זה, המודעות של המוסדות החינוכיים לצורך בהתחדשות ובהיענות לנסיבות המשתנות היא סבירה. יחד עם זאת, נדרשת בקרה מתמדת של הרשויות על מנת להבטיח עמידה בתקני איכות והיענות הולמת לצורכי המתחנכים, תוך תכנון נאות של הקצאת המשאבים.

המערכת הפנימייתית פועלת במידה רבה כרשת המקיימת הידברות שוטפת בין יחידותיה; לדוגמה, נערכים דיונים מקצועיים וחילופי מידע סדירים בקרב מנהלי המוסדות ובקבוצות אחרות של עמיתים. כמו כן מתקיים דו-שיח רצוף בין מעצבי המדיניות והגורמים המקצועיים במטה לבין העובדים בשדה. כך התפתח במערכת זו אתוס משותף, סטנדרטים דומים של פעולה ותוכניות הכשרה והשתלמות משותפות. כל אלה נתונים היום לתיאום, להכוון ולפיקוח על ידי המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער. יחד עם זאת, כל מוסד מטפח ייחודיות מסוימת בתוכניות החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי שלו ובדגשים על דרכי עבודה אופייניות. כמו כן, יש לציין כי במסגרת המינהל משולבת גם קבוצת פנימיות הנותנת מענה לאוכלוסייה החרדית. לפנימיות אלה ישנם מאפיינים ייחודיים המבדילים אותן מהמודל המרכזי של כפר הנוער שהוצג לעיל ומחייבים התייחסות ספציפית יותר, החורגת ממסגרת הדיון בדו"ח זה.

הבעלות על מוסדות חינוך פנימייתיים שאינם ממשלתיים היא של ארגונים ציבוריים וולונטריים, או של גופים פרטיים, הרואים בקיום המוסדות שירות לחברה. למיטב ידיעתנו, אין במערכת הפנימיות החינוכיות מוסדות למטרות רווח.

הבחנה בין טיפוסים שונים של ארגון פנימייתי

אף שבת-הספר הפנימייתיים רואים עצמם בראש ובראשונה כמוסדות חינוכיים, קיימות גם פנימיות בעלות דגשים אחרים, או נוספים. בשל כך התפתחו בתוך ההגדרה הרחבה של "פנימייה חינוכית", שכפר הנוער הוא המייצג האופייני שלה, טיפוסים שונים. דוגמאות לכך הן פנימייה עם גישה טיפולית, פנימייה לנוער מנותק, כפר נוער המשלב דגם של "משפחתון", פנימייה קהילתית, פנימיית-יום וכד'.

בעקבות התפתחויות אלה אנו רואים מקום להמליץ על מיסוד ההבחנה בין הטיפוסים השונים על ידי יצירה של קריטריונים שיבדילו (א) בין טיפוס חינוכי מהותי לחינוכי-טיפול, כאשר ההבחנה ביניהם מתבטאת בשיעור נוכחותם והתערבותם היחסית של אנשי צוות העוסקים בהדרכה חינוכית לעומת אנשי צוות העוסקים בטיפול בפרט (כגון עובדים סוציאליים ופסיכולוגים). דוגמה לטיפוס הראשון הוא כפר הנוער, ולטיפוס השני – פנימיות ה"מכינה", שהן במהותן פנימיות משקמות; (ב) בין טיפוס חינוכי-קבוצתי לחינוכי-משפחתוני, כאשר ההבחנה ביניהם היא לפי אופן הארגון של קבוצת החניכים: בטיפוס הקבוצתי ארגון החניכים במסגרות מגורים ופעילות הוא לפי שכבות גיל (קבוצת השווים), ואילו בטיפוס המשפחתוני הקבוצות הן רב-גיליות, קטנות, ומטופלות על ידי צוות המהווה מעין זוג הורים; (ג) בין טיפוס חינוכי אינטנסיבי לחינוכי אקסטנסיבי. ההבחנה האחרונה (אינטנסיבי – אקסטנסיבי) מתייחסת לעוצמת השימוש במימד הפנימייתי. עוצמה זו יכולה להיות מוערכת, באמצעות שני קריטריונים מרכזיים. האחד, מספר ימי השהות והלינה של החניכים בפנימייה בין היציאות הביתה, והיקף הפעילויות החינוכיות בפנימייה בשבתות ובחגים. ההבחנה לפי קריטריון זה היא חיונית שכן בשנים האחרונות מורגשת ירידה באינטנסיביות הפנימייתית, בעיקר בישיבות תיכוניות ובאולפנות ובפנימיות שבתנועה הקיבוצית. הקריטריון השני המגדיר את אינטנסיביות הפעולה הפנימייתית הינו גודל הצוות החינוכי בפנימייה ביחס למספר החניכים. נתון זה קובע את גודל הקבוצה החינוכית. נראה לנו כי יש להגדיר בסוגיה זו סטנדרטים חדשים וכן תקצוב דיפרנציאלי הלוקח בחשבון פרמטרים אלה. כן יהיה צורך להגדיר לכל אחד מטיפוסי הפנימייה שצוינו לעיל גודל רצוי, מאפיינים של הסגל, תקני עבודה שונים וכמובן תקציב הולם.

לצד הגדרות אלה של טיפוסי פנימייה, מתבקש חיזוק המגמה הקיימת לגיוון תחומי ההתמחות הלימודית והחינוכית ולבידול בין המוסדות, על מנת להציג ייחודיות של המקום ולהביא את החניכים להעמקה בתחום לימודי או חינוכי כלשהו. הביטוי לכך מתחיל באימוץ אתוס חינוכי נבדל, שהכול מכירים בו, ונמשך בהצע של תוכניות לימודים ייחודיות, באינטנסיביות של הליווי הלימודי של החניכים, בקיום פרויקטים קצרי טווח וכדומה. כל פנימייה תקיים באופן שוטף דיונים על יעדיה ודרכה ותציג, מתוך יוזמה ויצירתיות מקומיים, חזון חינוכי וארגוני שיתווה את דרך פעולתה.

במערכת הפנימייתית מתקיים בידול בין מוסדות על פי רמת היכולת הלימודית של האוכלוסייה הנקלטת: מוסדות שמרכזים אוכלוסיית חניכים ברמה לימודית גבוהה יותר לעומת אחרים המרכזים אוכלוסיות חלשות מבחינה לימודית. ההתמחות הלימודית של המוסד אינה מחייבת בדרך כלל מיון תלמידים לפי רמות יכולת. להוציא מוסדות המתמחים באוכלוסיות חלשות מאוד, הכרח להגיע בשאר המוסדות לפריסה מאוזנת (הטרוגנית) יותר של חניכים.

יצירת תקני איכות

המערכת הפנימייתית החינוכית הקשורה למינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתית ועליית הנוער הוכיחה עצמה במהלך עשרות שנות קיומה כבעלת תודעה גבוהה של אחריות ושירות. למרות תנאי העבודה הקשים, הכוללנות של מסגרת החיים ומורכבות הבעיות עימן מתמודדים הצוותים, המקרים של תנאי חיים ירודים, של רשלנות או של פגיעה בחניכים הם נדירים למדי. יחד עם זאת, האחריות הציבורית מחייבת את המינהל ליצור תקני איכות ורמת שירות לכל טיפוס של פנימייה חינוכית ולקיים בקרה על עמידה בהם באמצעות מערכת הפיקוח שלו. לצד הפיקוח השוטף, נדרשת הערכה תקופתית כוללת לכל מוסד. ההערכה הכוללת תתבסס על שילוב בין גישה (איכותנית), המתמקדת בחקירת התהליך החינוכי, לבין בדיקה (כמותית) של תוצרים חינוכיים ואחרים. הערכה זו תיעשה על ידי צוות רב-מקצועי המייצג את אגפי המינהל ובראשו מפקח הפנימייה. בעקבות כך יינתן לפנימיות רישיון פעולה מטעם משרד החינוך. חובת הרישוי תאפשר למערכת המפקחת שימוש יעיל יותר באמצעי התערבות בשעת הצורך.

צורך בסקרים ומחקרים

קבלת החלטות ותכנון דרכי פעולה נאותות עבור מערכת מקיפה ובעלת ייחודיות ארגונית, הכוללת מאות מוסדות חינוך, אלפים רבים של מתחנכים וכמה אלפי עובדים, מחייבים איסוף מסודר של מידע מגוון על פעולות המערכת, ארגונה ואוכלוסייתה.

למען ניתוחו של מידע זה ועיבודו ולשם העמקת הידע על דרך תפקודה של המערכת, על נקודות החוזק ונקודות התורפה שבה, מוצע להקים יחידת מחקר או מרכז מידע. בין משימותיו יהיה, כנרמז למעלה, איסוף שיטתי של נתונים, עריכת סקרים שוטפים וביצוע מחקרים (בעצמו או באמצעות גופי מחקר חיצוניים) על היבטים שונים של המערכת הפנימייתית-חינוכית, פעולתה וארגונה.

דרכי גיוס והשמת חניכים בפנימיות החינוכיות

השמת חניכים בפנימיות נעשה כיום בעיקר על ידי אנשי המקצוע של האגף לקליטה בפנימיות של המינהל. הם פועלים בקרב גורמים שונים בקהילות להפצת מידע אודות אפשרויות החינוך במסגרות הפנימייתיות השונות. פעילות זו מכוונת למורות היועצות בבתי-הספר, לקציני ביקור סדיר, לעובדים סוציאליים בשרותי הרווחה, לעובדי היחידות לקידום נוער ועוד. פעילות זו כוללת גם העמקת ההידברות עם ההורים של חניכי הפנימיות. לאחרונה

נערכות להורים ולילדים שהתקבלו סדנאות של הכנה לקראת היציאה לפנימייה, כדי לצמצם אכזבות ומשברים שעשויים להביא לנשירה.

במקביל לפעולות אלה, נדרשת העמקה בהפצת מידע לכלל הציבור על אפשרויות ההתחנכות במסגרות פנימייתיות. במיוחד לנוכח גילויים של התנגדות לחינוך פנימייתי מצד גורמים קהילתיים שונים, והתפשטותן של דעות קדומות שונות עליו. מתבקשת גם הרחבה של פעולות ההסברה והפרסום לשיפור התדמית של המערכת בעיני הציבור הרחב בכלל, ובקרוב אוכלוסיית ההורים והחניכים הפוטנציאליים ובקרוב אנשי מקצוע רלוונטיים בפרט. ועוד: במרבית המקרים, מוסדות החינוך הפנימייתיים אינם מהווים חלק מאזורי הרישום של התלמידים לבתי-הספר. לפיכך, אפשרויות הלימוד של ילדי הסביבה במוסד הפנימייתי המצוי באזורם אינן מוסדרות באופן רשמי. מתבקש שעניין זה יתוקן, כך שכל מוסד פנימייתי יכלל (גם אם באופן חלקי) באזור רישום או במרחב הרישום הגיאוגרפי בו הוא פועל. כן ראוי לעודד שיתוף פעולה ותיאום בין גורמי החינוך היישוביים ופנימיות סמוכות לישוב על מנת להרחיב את קשת האפשרויות החינוכיות העומדות לרשות הילדים ובני הנוער ביישוב ובפנימייה.

שירותים פסיכו-סוציאליים

גם מערכת המגדירה עצמה כחינוכית נזקקת לשירותים פסיכו-סוציאליים כדי להתמודד עם קשיים בהסתגלות או בתפקוד של יחידים וכדי להדריך חברי צוות בפנימיות בתמיכה בחניכים בעלי צרכים מיוחדים. האגף לשירותים פסיכו-סוציאליים של המינהל מסייע למקומות החינוך במתן מענה לצרכים אלה באמצעות אנשי המקצוע שלו – עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ופסיכיאטרים – הקשורים עם המקומות.

אולם הטיפול השוטף בחניכים הנזקקים לטיפול הינו באחריות מקום החינוך ונעשה על ידי אנשי מקצוע מקומיים. לנוכח הגידול בהתנהגויות סיכון (כגון ניסיונות התאבדות) ובמספר החניכים שמגיעים ממשפחות שתפקודן בעייתי, נדרשת הגדלה משמעותית של סגל זה. התקן שיוכן לטיפוסי הפנימייה השונים, על פי הסיווגים שהוצעו לעיל, חייב לכלול הגדרה של רמת השירותים הפסיכו-סוציאליים שהמינהל יעניק לכל בית-ספר פנימייתי. הגדרה זו תתייחס גם לרמתו והיקפו של השירות הפסיכו-סוציאלי שחייב להינתן לחניכים בפנימייה לפי סוגה.

יחד עם זאת, חשוב לזכור שעבודה חינוכית נאותה ואינטנסיבית עשויה למנוע התהוות הרבה מהבעיות החריגות הדורשות התערבות של מקצועני השירות הפסיכו-סוציאלי.

ארגון מקום החינוך והתחדשותו

מקום החינוך כמערכת

העבודה החינוכית במוסד הפנימייתי מפוצלת בין כמה מגזרים – הפנימייה, בית-הספר, הסגל הטיפולי-ייעוצי והמשק החקלאי (במקום בו יש משק) – כאשר לכל אחד מהם אוטונומיה מסוימת, אך כולם מתייחסים לאותם חניכים. על מנת להבטיח גישה מתואמת, חלוקת עבודה נאותה וזרימת מידע חיוני בין המטפלים השונים בחניך או בקבוצה יש לחזק את עבודת המוסד כמערכת, דהיינו להגביר את השילוב והתיאום בין מגזרי המוסד ולעודד הידברות שוטפת ושיתוף פעולה בין בעלי התפקידים השונים, תוך הבטחת הקדימות הניתנת לשיקולים חינוכיים ואתיים. על מנת לשפר תהליכים אלה, ראוי לחדש תוכניות הכשרה אקדמיות והשתלמות לסגל הבכיר, לפתח מסגרות הידברות בין מנהלים ולעודד היוועצות במפקחי המינהל, מדריכיו ויועציו או במומחים מן החוץ.

הפנימייה והקהילה

המוסדות הפנימייתיים אינם מנותקים עוד, כבעבר, מקהילות סמוכות ואינם מבקשים לבדוד עצמם. ישנם כיום מוסדות המצויים בקרבה רבה ליישוב או אף שוכנים בתוכו. מתבקש אפוא חיזוק הקשר של המוסד הפנימייתי עם הקהילה הסמוכה כגון עריכה של פעולות התנדבות בקהילה, קיום תוכניות חינוכיות במשותף עם נוער מקומי והעמדת מתקני הפנימייה ותוכניותיה לרשות הציבור המקומי. הדבר מחייב הידברות רצופה ומשמעותית בין הנהלת המוסד הפנימייתי וצוותו לבין רשויות הקהילה הסובבת, תוך חתירה לשילוב השירותים לבני נוער בקהילות הסמוכות ובפנימייה. ההידברות עם רשויות הקהילה הסמוכה מתבקשת גם לשם הצעת פתרונות פנימייתיים העונים לצרכים של צעירים נזקקים מקרב הקהילה.

למותר לציין שהמוסד הפנימייתי אינו בית-ספר שליט פנימייה המשמשת למגורים. הוא מערך חינוך מקיף ומשולב שבו למגזר הפנימייה תפקיד חינוכי מוביל. קליטה בלתי מבוקרת של תלמידים אקסטרניים בבית-הספר הפנימייתי עשויה להפר את האיזון בין תחומי הפעולה החינוכית, לחזק גורמי השפעה המייצגים אקסטרנים וכך לפגוע בחניכי הפנימייה, הן בתחום הלימודי והן בתחום חברתי. קליטה מבוקרת, לעומת זאת, יכולה לתרום לשני הצדדים. הכרח על כן לאפשר קליטה של תלמידים אקסטרניים רק במינונים מוגבלים ותוך שימת לב קפדנית לשילוב נכון בין שתי האוכלוסיות.

תוכנית אחרת, הפועלת במספר מקומות, אשר משלבת צעירים מהסביבה הגיאוגרפית במוסד הפנימייתי ומסייעת להם לימודית וחברתית, היא "פנימיית-יום". פנימיית-יום, כמסגרת של יום חינוך ארוך שבו שירותים פנימייתיים מסוימים (כגון ארוחות, חוגים או מועדון להכנת

שיעורים) עומדים גם לרשות תלמידים אקסטרנים, עשויה להוות מסגרת תומכת חלקית לנזקקים ביניהם, לגשר ולקרב בין אקסטרנים לאינטרנים ולהציג את המוסד הפנימייתי כמציע רצף של פתרונות חינוכיים לקשת רחבה של בני נוער.

ניתן לחשוב גם על מודלים נוספים וחדשים של שיתוף לימודי של המוסד הפנימייתי עם גורמים בסביבה, כגון יצירת תוכניות משותפות בין בית-הספר הפנימייתי לבין מפעלים של תעשייה מתוככמת הפועלים בסביבה, אשר יכולים לחשוף את החניכים בפני עולם התעשייה והטכנולוגיה העילית.

העמקת הקשר עם הורי החניכים

קהילה חשובה אחרת שהמוסד הפנימייתי נזקק לה הינה קהילת המוצא של החניך. חשוב במיוחד חיזוק הקשר עם רשויות הרווחה במקום ועם ההורים, וזאת כדי לשפר את הקשר בין החניך למשפחתו ולהבטיח תיאום בין הגורמים המטפלים במערך המשפחתי.

גישת הפנימייה אל הורי חניכיה, מבני העדות והרקעים התרבותיים המגוונים, חייבת להיות מקרבת ומשתפת יותר. כך טיפוח הקשר עם ההורים יכול להתבטא בדיווחים שוטפים על מה שקורה לילדיהם בפנימייה; בהזמנתם להתארח בפנימייה בשבתות, בחגים, בטקסים ובאירועים משמעותיים בפנימייה; בארגון קייטנה משותפת להורים וילדים בתנאי פנימייה וכיו"ב. כמו כן, חשוב ביותר להזמין את ההורים לגלות מעורבות ויזמה בכל הנושאים הקשורים בחינוך ילדיהם בפנימייה, כמו השתתפות בהכנה לקראת בר/בת מצווה, ארגון פעילויות חינוכיות, ניהול חוג, הצגת סיפורי חיים של המשפחה, החלפת מידע עם הצוות בנוגע ליציאה/חזרה מחופשה של הילדים וכיו"ב. על מנת לטפח את הקשר בין ההורים לפנימייה חשוב שיתקיים קשר אישי בינם לבין איש צוות המכיר את החניך מקרוב, וכן שהצוות יערוך ביקורי בית במשפחת החניך.

העמקת העבודה החינוכית בבית-הספר הפנימייתי

בשנים האחרונות הולך וגדל בקרב בני הנוער הנקלטים בפנימיות החינוכיות שיעור החניכים בעלי תפקוד לימודי, חברתי ורגשי לקוי. נדרשת על כן הקטנה של מסגרות הפעולה (הכיתה, הקבוצה) והגדלה של הסגל החינוכי והטיפולי ביחס למספר החניכים במקום החינוך. זאת, תוך שמירה על אופיו החינוכי של המוסד. כן נדרשת הפעלת תוכניות לימודיות מיוחדות המותאמות לצורכי החניכים. על תוכניות אלה לקדם את החניכים בהשגיהם הלימודיים באופן משמעותי, עד להבאתם לרמה המקובלת בכלל בתי-הספר.

יש לציין שבשנים האחרונות הושקעו במוסדות רבים מאמצים ניכרים שהביאו לצמצום הנשירה של חניכים.

לוח 4: הנשירה מהפנימיות*, תשנ"ט-תשס"ו

שנת לימודים	חניכים בפיקוח המינהל	סך כל חניכים בפנימייה	אחוז העוזבים מכלל חניכי המינהל (בניכוי מועברים)
תשנ"ט	11,366	22,622	13.8
תש"ס	12,525	22,080	13.7
תשס"א	12,575	22,280	11.2
תשס"ב	13,308	21,879	11.3
תשס"ג	13,029	23,620	11.9
תשס"ד	12,461	25,395	11.9
תשס"ה	15,305	26,485	11.2
תשס"ו	17,921	27,292	9.1

* לא כולל חניכי מת"ן וחניכי נעל"ה.
מקור: נתוני המינהל לחינוך התיישבותי, תשס"ז

תנאי מוקדם והכרחי להתמודדות יעילה עם תופעת הנשירה הינו איסוף נתונים מסודר עליה. לשם כך, הוקמה בשנים האחרונות במינהל יחידה למניעת נשירה העוסקת באיסוף שיטתי של נתונים וחשיפתם בפני ההנהלות של מקומות החינוך. כחלק מהמאמץ הזה גובש תפקיד חדש של "קצין ביקור סדיר פנימייתי" (קב"ס פנימייתי), שתפקידו לעקוב אחר בני נוער בסכנת נשירה וליצור תהליכים חינוכיים למניעתה.

אוכלוסיות יעד

למרות הביקוש ההולך ונמשך של הורים ותלמידים לבתי-ספר פנימייתיים, מסתמנת בשנים האחרונות ירידה מסוימת במספר החניכים בפנימיות בכלל, ובפנימיות הכלליות במיוחד.¹⁸ התופעה מורגשת הן בקרב בני נוער ילידי הארץ ("ישראלים" בז'רגון כפרי הנוער) והן בקרב עולים או בני עולים, שמספרם הולך וקטן עם הצמצום בעלייה. גם בחינוך הדתי מורגשת פנייה לשיבות אקסטרניות על חשבון הישיבות הפנימייתיות.

ואולם, אין בכך כדי להצביע על צמצום הצורך בפתרונות פנימייתיים. כאמור, שיעור בני הנוער שמערכות החינוך והרווחה הקהילתיות אינן נענות לצרכיהם המיוחדים הולך וגדל, שיעורי הנשירה מלימודים של עולים ובני עולים מצויים בעלייה, שיעור המצליחים בבחינות הבגרות בישובי הפריפריה אינו גדל ומעשי האלימות שצעירים מעורבים בהם הולכים ורבים.

במקביל לתהליכים אלה, אוכלוסיית התלמידים הנקלטת בפנימיות בשנים האחרונות היא ברמה לימודית והתנהגותית נמוכה. כך הלך והופר האיזון בין אוכלוסיות "חלשות" ו"חזקות" בפנימייה, איזון התורם לקידום ה"חלשים" ולשמירה על נורמות תקינות בחברת התלמידים. ממילא עלתה ההזדקקות לשימוש אינטנסיבי בכלים טיפוליים ולהתערבות פסיכיאטרית.

מאחר שבעבודה החינוכית בקהילה ובתוצאותיה לא חלו שיפורים בולטים מאז צומצמה ההפניה לפנימיות, חיוני ביותר לקיים מסע הסברה במוקדים קהילתיים על יתרונות החינוך הפנימייתי ובעיקר – להציע תוכניות מגוונות לנפלטות ממערכת החינוך הקהילתית. כך, לנוכח הנשירה הרבה של עולים מהחינוך העל-יסודי היומי ראוי לבחון תוכניות פנימייתיות קצרות טווח יחסית, של שנתיים או שלוש שנים, ואף פרויקטים של סמסטר עד שניים, שיסייעו לנפלטות להשלים בדרך אינטנסיבית לימודים על-יסודיים ולעמוד בהצלחה בבחינות בגרות.

לנוכח המצוקה הכלכלית, החברתית והחינוכית במגזר הערבי, חיוני לבדוק אפשרות של קליטת חניכים ממגזר זה במערכת הפנימייתית. בדיקה זו צריכה להתייחס לשני אפיקים: האחד, השתלבות בני נוער מהמגזר הערבי, שרמת הידיעה שלהם בעברית ועמדוניהם הכלליות מאפשרות להם להשתלב בבית-ספר פנימייתי עברי. השני הוא פתיחת בתי-ספר פנימייתיים עבור צעירים ערבים. אוכלוסייה נוספת שיכולה להסתייע בחינוך פנימייתי היא ילדי העובדים הזרים.

יש לבחון גם הרחבה של פרויקטים לימודיים וחינוכיים, דוגמת נעל"ה, לנוער יהודי מן התפוצות. הבאת נוער יהודי מחו"ל למוסדות פנימייתיים עם סגל חינוכי מתאים יכולה להתבצע על בסיס של חילופי תלמידים. מהלכים מעין אלה הולכים ומתרחבים בעולם בשנים

¹⁸ המועצה הלאומית לשלום הילד (2006). ילדים בישראל – שנתון סטטיסטי. ירושלים.

האחרונות, בעיקר כתוכניות למשך זמן קצר, כגון סמסטר אחד. בני נוער הלומדים במסגרות של חינוך יהודי הינם המועמדים המתאימים ביותר לתוכניות כאלה.

התחום החינוכי

למערכת הפנימייתית בישראל מסורת ארוכה של עמידה אחראית כלפי החניכים המופקדים בידיה ושל מחויבות לאיכות גבוהה של עבודה חינוכית. ראשי המערכת ועובדיה מודעים היטב למשמעות החמורה של אי עמידה בתקני איכות, הן באשר לתנאי החיים במקום החינוך והן באשר לפעילות החינוכית והלימודית.

הפנימייה החינוכית, כמוסד כוללני ומקיף, מחויבת להתמודד עם מכלול צרכיו של החניך: הלימודיים והחברתיים, הפיזיים והרגשיים, ההפגתיים ודורשי המשמעת. המענה המאוזן והמתואם לצרכים השונים והמורכבים הללו גלום באמנות של החינוך הפנימייתי. השילוב בין לימודים לחינוך חברתי, בין בית-הספר לבין הפנימייה, המצויים שניהם במתחם אחד ומפגישים בין צוותיהם, הוא אחד מיתרונותיו הבולטים של המוסד הפנימייתי על החינוך היומי.

אחד מעקרונות הפעולה החשובים של הפנימייה החינוכית וכפר הנוער הישראלי הוא הצבת יעדים לימודיים, התנהגותיים וחברתיים גבוהים – אך בני השגה – בפני החניכים. יעדים אלה מותאמים ככל האפשר לכל חניך ולכל קבוצה של חניכים.

במוסדות פנימייתיים לא מעטים מצוי גם משק חקלאי. העבודה במשק – בטיפול גידולים, בטיפול בבעלי החיים ובהתנסות בהפעלת מיכון חקלאי מתקדם – הינה מרכיב חשוב בתהליך החינוכי והשיקומי של החניכים.

מאפיין בולט של מוסדות החינוך הפנימייתי ואחד מיתרונותיהם הוא שהם מפגישים, יותר מכל מגזר חינוכי אחר, בין צעירים מקבוצות מוצא ומתרבויות שונות. המערכת הפנימייתית מחויבת במודע ומתוך התכוונות לשילובם ההדדי ולקירובם של חניכיה זה לזה. מפגש זה נושא ערכים חינוכיים ואחרים מן המעלה הראשונה. אתגר הסובלנות והקיום בצוותא מונח אפוא יום יום לפתחו של מקום החינוך הפנימייתי.

בהפעלת תוכניות חינוכיות ולימודיות ייחודיות ראוי שמקום החינוך ישען, ככל האפשר, על משאבים עצמיים, קהילתיים וסביבתיים. הסתייעות במיקור חוץ של פרויקטים ובשותפויות עם גורמים ציבוריים או פרטיים תהיה מוגבלת ותיעשה רק לאחר שהוברר שהפרויקט מעניק יתרונות ברורים למקום, משתלב היטב בתוכנית החינוכית שלו ומאושר על ידי רשויות הפיקוח. במגבלות אלה, ניתן להצביע על דוגמאות למעורבויות חיוביות מאד של גורמי חוץ כגון עמותת "ג'וינט - אשלים", וקרנות שונות, אשר השכילו לסייע למוסדות פנימייתיים להניע תהליכי התחדשות משמעותיים.

לימודים

קידום החניכים מחייב מזה זמן רב הצבת הלימודים כאחד היעדים המרכזיים. הדבר מתבטא בשימת דגש על הצלחה בלימודים כחוויה וכהישג, בחתירה להשלמת תעודת בגרות, ביצירת תנאי לימוד משופרים ובמתן פתרונות לימודיים ייחודיים לפרט המתקשה או לקבוצות בעלות חסרים מזוהים.

תמונת המצב באשר לבוגרי המערכת בשנים 2000-2002 מצביעה על הישגים לימודיים ראויים לציון. דו"ח מחקר על מדגם של 500 בוגרים¹⁹ אומר:

לקצת למעלה מרבע מהבוגרים יש תעודת בגרות מלאה (27%). בנוסף, חלק מן מהבוגרים (14.8%), לומדים כיום באוניברסיטה או במכללה מוכרת, לאחד מכל שמונה בוגרים יש כבר תואר ראשון (8.7%) או תואר הנדסאי/טכנאי (4.6%), ויש אפילו שני בוגרים (0.4%) שסיימו לימודי תואר שני. ניתן להניח שלכל אלה גם יש תעודת בגרות מלאה.

על מנת להביא את התלמידים להישגים הגבוהים ביותר שלהם מגמות הלימוד צריכות להיות מותאמות ליעדים החינוכיים, לצורכי האוכלוסייה ולציפיות ההורים והתלמידים. יחד עם זאת, הלימודים צריכים להיתפס כהקניית תרבות וידע כלליים ולא רק כמכשיר להתמחויות צרות ולהשגת תעודה. זאת, על מנת להביא לכך שבוגר החינוך הפנימייתי יהיה אדם משכיל, בעל אופקים רחבים, מחויב לערכים ולהתנהגות מוסרית וצרכן תרבות על רבדיה השונים.

על בית-הספר לפעול על מנת להביא את תלמידי הפנימייה להישג הלימודי הגבוה ביותר שהם מסוגלים לו. תעודת בגרות המאפשרת המשך לימודים גבוהים היא, בנסיבות הרווחות, קנה המידה להצלחה. יחד עם זאת, על בית-הספר להציע לתלמידים, במיוחד לאלה אשר נבצר מהם להגיע להישג זה במלואו, תוכניות המקנות מיומנות תעסוקתית, וזאת מעבר ללימודים העיוניים הרגילים ולא על חשבונם. תוכניות אלה יכולות לכלול מיומנויות בתחומי תקשוב, טכנאות, שירותים מסחריים ומנהליים, שירותים אישיים וטיפוליים ואמנויות. חשוב להדגיש: לא מדובר בפיתוח מגמות מקצועיות, אשר עשויות לנתב את הלומדים בהם לרמת הישג נמוכה ולהיות סטיגמטיות, אלא בהקניית בסיס לכניסה לעולם התעסוקה לצד השכלה כללית ואופציה לתעודת בגרות.

במקומות חינוך בהם לומדים גם תלמידים אקסטרנים נדרשת שימת לב לשילוב מאוזן בין חניכי הפנימייה לתלמידים האקסטרנים, הן כמותית והן איכותית. לא רק בבית-הספר בכללו אלא גם במסגרות הלימוד השונות לרמותיהן (כיתות, קבוצות לימוד וכד'). מעבר לכך, על בית-הספר לקיים מסגרות אבחון (לאיתור הקשיים הלימודיים) וסיוע (כגון שיעורי עזר) לחניכי הפנימייה, על מנת לאפשר להם להתמודד עם הדרישות הלימודיות. העדר איזון נאות בין

¹⁹ זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). מעקב אחר צעירים בוגרים של פנימיית חינוכיות: דו"ח ממצאים מסכם. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית, עמ' 13.

אינטרנים לאקסטרנים עלול לפגוע באפשרויות הקידום של חניכי הפנימייה וכך לשמוט מכול וכול את הקרקע מזכות הקיום של ההסדר הפנימייתי במקום.

חשוב כאן להדגיש, כי בשיטת התקצוב הקיימת כיום אין מענה מספק לתלמידים בעלי קשיים שאינם מאובחנים ומוגדרים כחינוך מיוחד. הבעיה חמורה במיוחד בחטיבת הביניים. יש לדרוש ממשד החינוך שיקבע קריטריונים לתקצוב כיתות קטנות שאינן פועלות ככיתות של חינוך מיוחד. סל הטיפוח כהגדרתו מהווה תשובה חלקית בלבד לעניין זה. בחטיבה העליונה ניתן להיעזר בכיתות אומ"ץ, אתגר, מב"ר ומרכזי חינוך שבאחריות אגף שח"ר. יחד עם זאת, גם בחטיבה העליונה יש לשאוף לקריטריונים ברורים לתקצוב כיתות קטנות באופן בלתי תלוי בפרויקטים של אגף שח"ר.

גם מגזר הפנימייה נדרש לסייע לחיזוק יכולת ההתמודדות של החניכים עם התביעות הלימודיות ועמידה בלחציהן, וזאת על ידי הפעלתן של מסגרות אישיות או קולקטיביות מגוונות לסייע לימודי, כגון חונכים, מורי עזר, מרכזים להכנת שיעורים בשעות הערב ו"מרתונים לימודיים" בחופשות.

יש להדגיש שאתגר זה חייב להיות משותף לצוותים של בית-הספר ושל הפנימייה גם יחד. כך, פתיחת מרכזי למידה בפנימייה בשעות אחר הצהריים והערב חייבת להיעשות בתיאום עם מערך הלימודים בבית-הספר, על מנת שיהוו מנוף משמעותי לקידום ההישגים הלימודיים של החניכים.

חינוך חברתי וערכי

בעקבות התמורות בחברה המעצימות תחרותיות לא מרוסנת ובעקבות חשיבותם הגדלה של ההישגים הלימודיים הפורמליים בהכנת הצעיר לחיים, נדרשים דגשים חדשים ומחודשים בעבודת המגזר הפנימייתי, שיבליטו ערכים מאזנים כגון שירות לציבור, אחריות אישית, ערבות הדדית וסובלנות לאחר ולשונה.

בעידן של תביעות להישגיות אינסטרומנטלית מצד אחד, והצפת התקשורת בתוכניות בידור רדודות מצד שני, על הפנימייה להציע מגוון פעילויות חינוכיות לא פורמליות עשירות ומעוררות עניין. חיוני, בהקשר זה, לבחון שיתוף פעולה עם תנועות הנוער והקמת סניפים שלהן במקומות החינוך.

הפעילות המתרחבת בשנים האחרונות של כוחות עזר מתנדבים, דוגמת מורות חיילות, מתנדבי שנת שירות (ש"שינים), מתנדבות שירות לאומי ועוד, תורמת מימד חשוב לחינוך החברתי. מתנדבים אלה מציגים בפני בני הנוער המתחנכים בפנימייה דגמים חיים של התנדבות ונכונות לתרום לקהילה.

אולם הדמויות המשמעותיות ביותר עבור החניך בפנימייה הם מחנכי הפנימייה, המלווים אותו באינטנסיביות בחיי היומיום שלו. הם אמורים להיות אוזן קשבת ויד תומכת, ולסייע לו להתמודד עם תביעותיה השונות של המסגרת ועם קשיים רגשיים-אישיים אחרים שלו שאינם תובעים התערבות מקצועית. כאשר נדרשת התערבות כזאת, יסייעו מחנכי הפנימייה לחניך לקבלה.

אחד מיתרונותיה של הפנימייה עבור חניכים נזקקים שהיא עומדת לרשותם בכל עת, גם בזמנים שבתי ספר יומיים או מוסדות סיוע אחרים סגורים. החניכים אמנם יוצאים לחופשות לעיתים מזומנות, אך עבור חניכים שאין להם הורים בארץ או כאלה שמסיבות אחרות אינם יכולים לבלות עם משפחתם פתוחה הפנימייה בכל מועדי החופשות. חשוב על כן שהמוסדות הפנימייתיים ידאגו לאירוח נאות ולפעילויות הולמות עבור חניכים אלה, כאשר חבריהם מבלים עם משפחתם, כדי להעניק גם להם חוויית חג ולהבטיח שלא יגיעו לכלל שעמום ולמעשים לא ראויים.

על הפנימייה לפתח יחסים הדדיים של קבלה ונתינה עם קהילות הסביבה. אלה עשויים להתבטא בהשתתפות בתוכניות חינוכיות ובאירועים אמנותיים ובידוריים בקהילה סמוכה ובשיתוף בני הנוער של המקום בתוכניות ובאירועים מסוג זה בפנימייה. יחד עם זאת, על מחנכי הפנימייה לעקוב אחר ההשפעה של קליטת התלמידים האקסטרנים והשתתפותם באירועים, על חניכי הפנימייה.

הטיפול בפרט

מעבר לפעילות הקבוצתית שהחניך לוקח בה חלק, ראוי שתהיה לכל חניך כתובת אישית של אחד מחברי סגל המוסד, שאליה יוכל לפנות בכל עת; בין אם זה אחד המבוגרים שמהווה אחר משמעותי עבור החניך ובין אם מדובר במישהו מקרב הגורמים המקצועיים כמו עובד סוציאלי, מורה יועץ או פסיכולוג.

בעקבות הגידול באלימות ובשימוש בסמים בקרב הנוער בכלל והגידול באוכלוסיית חניכי הפנימייה בעלי התפקוד הלימודי וההתנהגותי הנמוך, גובר בשנים האחרונות הצורך בהתמודדות עם התנהגויות מסכנות, כגון שימוש בסמים, שתיית אלכוהול, מעשי אלימות וניסיונות התאבדות, באמצעות מגוון תוכניות התערבות. כן נדרשת הפנימייה כיום להשקיע מאמצים ומשאבים בפעילות חינוכית מונעת, כולל בתחומי הבריאות, החינוך לבריאות וקידום "חוסן הנעורים" (youth well being), במונחים עליהם מדברים הראל ועמיתים²⁰. בחלק מבתי-הספר הפנימייתיים צומצמו לאחרונה שירותי הבריאות ונפגעה היכולת להעניק טיפול חינוכי-בריאותי מונע. אנו רואים בכך בעיה חמורה המחייבת פתרון.

²⁰ הראל ועמיתים (2003). **נוער בישראל**. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

התפתחויות אלה בתחום תפקוד הנוער הביאו לשימוש אינטנסיבי יותר באמצעים טיפוליים בפנימייה. אכן, ניכר בשנים האחרונות גידול בנזקקות לאבחונים ולטיפולים פסיכולוגיים. לשם כך, תוגברו השירותים הפסיכו-סוציאליים של המינהל גם בשרות פסיכיאטרי שעומד לרשות כפרי הנוער. יחד עם זאת, הגידול בצרכי הטיפול של החניכים הביא לידי כך, שיותר ויותר מוסדות שוכרים לעצמם שירותים של פסיכולוג מקומי, במשרה חלקית בהיקף משתנה, המצטרף לצוות הרב-מקצועי המקומי.

במקביל לכך, ודווקא לנוכח הגידול בהזדקקות להתערבויות טיפוליות בפנימיות החינוכיות, יש להבטיח גם בעתיד את אופיו החינוכי של המקום, שכן זהו מרכיב מהותי במודל כפר הנוער הישראלי. משום כך, על הנהלתו של כל מקום חינוך להקדיש תשומת לב מרבית לטיב ואופי היחסים בין הצוות הטיפולי לצוות החינוכי ולהביא להרחבתו ולאיזונו של המשא והמתן בין הצוותים.

הטיפול בבוגרי הפנימייה

לאור מורכבות האוכלוסייה הנקלטת בפנימיות והשיעור הניכר של אלה שגיוסם נדחה, נוצרים מצבים בהם הפנימייה חייבת להמשיך ולפרוס לאחדים מבוגריה רשת ביטחון לפרק זמן נוסף לאחר סיום חוק לימודיהם. דו"ח מחקר על מדגם של בוגרי המערכת בשנים האחרונות²¹ מציין ש"אחד מכל עשרה בוגרים אמר כי מאז שעזב את כפר הנוער היה מצב שבו לא היה לו מקום לגור בו", במיוחד סמוך לסיום הלימודים ובתקופת השירות הצבאי או מייד לאחריו. מדובר בעיקר בבוגרים ללא הורים בארץ או כאלה שהעורף המשפחתי שלהם בלתי יציב או חסר. פנימיות אחדות הקימו "בתי בוגרים", אחרות מצאו דרכים אחרות ללווי החניכים בתחילת דרכם בצה"ל. במסגרת החוזה בין משרד החינוך למנהלת נעל"ה נדרשת האחרונה לקיים "אגף בוגרים" וללוות את הבוגרים שאין להם הורים בארץ במשך שלוש שנים מתום תקופת התחנכותם בפנימייה. אלה צעדים נחוצים ומועילים, אך הנושא בכללותו איננו ממוסד עדיין ומחייב על כן התייחסות מערכתית במסגרת תהליכי ההתחדשות של החינוך הפנימייתי.

²¹ זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). מעקב אחר צעירים בוגרים של פנימיות חינוכיות: דו"ח ממצאים מסכם. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית, עמ' 16.

כוח האדם בפנימייה והכשרתו

מנהל המוסד הפנימייתי ומנהל הפנימייה

מנהל המוסד הפנימייתי הוא המנהיג החינוכי של המקום, הוא דמות המפתח בעיצוב העבודה החינוכית והוא נושא באחריות לתפקוד התקין של המקום, לשגשוגו ולהתפתחותו. לנוכח העובדה שמנהלים לא מעטים עומדים בפני פרישה בשנים הקרובות, מתבקש גיוס מועמדים בעלי חזון וכישורי מנהיגות, וכן תכנון תוכניות הכשרה ייעודיות לעתודה של מנהלי מוסדות חינוך פנימייתיים בכלל וכפרי נוער בפרט. דמות משמעותית נוספת הינה מנהל הפנימייה. המודעות לחשיבותם של בעלי תפקיד זה, הסובלים משחיקה גבוהה, גברה לאחרונה. זוהי קבוצה איכותית, אך נדרשת השקעה בטיפוחה כדי להבטיח את תפקודה המיטבי של הפנימייה.

מחנך הפנימייה כמקצוע או כשליחות

אפשרות התמקצעותו של מחנך הפנימייה הישיר (המדריך) עדיין לא מצאה את פתרונה המלא. השכר הנמוך מאוד המשולם כיום למחנכי פנימייה מוסיף גם הוא לקושי בגיוס כוח אדם ראוי לתפקיד זה. דומה שיש להשלים עם העובדה שעבור חלק מהפונים לעבודה זו זהו שלב מעבר בחיים, מה גם שישנם יתרונות חינוכיים מסוימים בגישה זו, במיוחד אם רואים בה מעין שליחות חברתית. יחד עם זאת, ישנם בין המצטרפים לעבודת הפנימייה כאלה המוכנים לבנות קריירה בתחום הרחב המכונה עבודה חינוכית-סוציאלית, חינוך בלתי פורמאלי או עבודה חינוכית-טיפולית בקידום נוער.

מכאן שיש לחתור לפתרון בעיית ההדרכה בפנימיות בשלושה צירים מקבילים:

1. שינוי קיצוני בשכרם ובתנאי עבודתם של מדריכי הפנימייה. זהו תנאי הכרחי אך לא מספיק לגיוס כוח אדם איכותי שיירתם לעבודה זו.
2. קליטתם של אנשים צעירים בעלי תחושת שליחות שיהיו מוכנים להתחייב למשימה זו למספר שנים לא רב (שלוש עד חמש), תוך התחייבות להשתלם תוך כדי עבודה (on the job training).

3. במקביל, קליטה של מחנכי פנימייה שרואים בתפקיד קריירה ומוכנים להשקיע מזמנם בהתמקצעות ממשית, הכוללת לימודים אקדמיים בתחומי החינוך הפנימייתי/קידום נוער/ חינוך בלתי פורמאלי. מחנכי פנימייה אלה, שהם בעלי תודעה מקצועית, יוכלו לתרום לשיח הרב-מקצועי בפנימייה את נקודת המבט הייחודית של מחנכי הקבוצה הישירים. קבוצה מקצועית זו עשויה לשמש עתודה לתפקידים בכירים

במערכת הפנימייתית, כגון רכזים ומנהלים בפנימייה. קיימות מסגרות הכשרה אקדמיות למקצועות אלה וראוי לעודד מחנכי פנימייה להתקדם במסלולים אלה.

מכל מקום, חשוב שיתקבלו לתפקידי הדרכה מועמדים בעלי השכלה נאותה (לפחות תעודת בגרות מלאה, ורצוי בעלי השכלה אקדמית חלקית או מלאה, או השכלה תורנית מקבילה), בעלי זיקה לעבודה עם בני אדם וניסיון מסוים בתחום זה, ולוודא שלא היו מעורבים בפלילים. כמו כן, עליהם להיות מוכנים להשתתף במערך רצוף של הדרכה לקראת הכניסה לעבודה והשתלמויות תוך כדי עבודה.

מנהלי פנימיות ורכזים למיניהם חייבים להיות בעלי תואר ראשון לפחות בתחום החינוך וניסיון בעבודה עם נוער בסיכון.

אחת האפשרויות להתמודדות עם העדרם של מחנכי פנימייה מקצועיים ועם התחלופה הגבוהה של מדריכים היא שילוב של תפקידי המורה והמדריך, כמקובל במוסדות פנימייתיים במדינות מסוימות. היתרונות של שילוב זה הם השגת מדריכים ברמת השכלה גבוהה יותר, הרחבת מוקדי העניין בעבודת איש החינוך וכך צמצום מסוים בשחיקה המהירה המלווה את עבודת ההדרכה, השגת מודעות מקיפה יותר לצורכי החניכים, הישגיהם וקשייהם, והשאלה של גישות תומכות בחניך/תלמיד מתחום עבודה אחד לשני. חסרונה הבולט הוא בטשטוש התחומים בין ההיבטים הבלתי פורמאליים, שחייבים להיות דומיננטיים בעבודת המדריך, לבין הגישה הפורמאלית המצויה בעבודת המורה. שילוב זה אינו שכיח בארץ, אם כי מספר מקומות חינוך בישראל עשו ניסיונות בשילובים מסוג זה. כמו כן, במספר מכללות אקדמיות לחינוך נעשים ניסיונות בכוונים אלה. מכאן, שראוי לבחון בפועל את יתרונותיה וחסרונותיה של גישה זו.

חיוני ביותר להעסיק בסגל של כל פנימייה מחנכים שבאים מרקע תרבותי דומה לזה של החניכים. חשיבות מיוחדת לכך בעבודה עם קבוצות של בני נוער עולים.

כדי להבטיח רמה נאותה של עובדים, וכדי למנוע כניסה לעבודה של אנשים בלתי מתאימים שעלולים לסכן בדרך זו או אחרת את בני הנוער, על הנהלת המערכת לקבוע נוהל ברור לאישור עובדי הפנימייה, כחלק מתהליך הרישוי הכללי של הפנימייה החינוכית.

תקצוב ומימון

בשל היקפה הגדול יחסית למקובל במדינות אחרות, העלות הציבורית של מערכת החינוך הפנימייתי בישראל גבוהה למדי. יחד עם זאת, עלות החזקתו של נער/ה בחינוך הפנימייתי בישראל נמוכה בשיעור ניכר מזו שבמערכות דומות בחו"ל, שכן היא פועלת כמערכת חינוכית, המבוססת ביסודה על עבודה קבוצתית המופעלת על ידי אנשי חינוך, ולא כמערכת טיפולית, המבוססת על מסגרות קטנות מאוד ועל טיפולים פסיכולוגיים אישיים יקרים.

ואולם, בשל אי-עדכנו מזה זמן רב של תעריף האחזקה של חניך בפנימייה ("סל לאור"), פועלת המערכת זה שנים בתת-תקצוב. במהלך השנים השתנו הסטנדרטים של איכות החיים והאוכלוסייה הנקלטת כיום דורשת תשומות טיפוליות וחינוכיות אינטנסיביות יותר. החסר התקציבי המלא של המערכת מוערך בלא פחות מ- 100-150 מיליון ₪. הגרעון לחניך הוא לפחות כ- 10,000 ₪ לשנה. עדכון התעריפים הוא תנאי בל יעבור לתפעול נאות של המערכת.

איזון תקציבי של כל מקום חינוך הוא, בין היתר, פונקציה של מספר החניכים במקום. יש אפוא לקבוע מספר מינימלי של חניכים המצדיק המשך קיומו של מקום חינוך פנימייתי. ועדת-המשנה שעסקה בנושא זה המליצה על היקף של 150-250 חניכים כגודל הרצוי לפנימייה חינוכית. יחד עם זאת, יש לחתור לכך שבית-הספר הפנימייתי יכלול לא פחות מ- 350 תלמידים. יש על כן מקום לשקול ולבדוק איחוד של מקומות חינוך קטנים, אשר מספר החניכים בהם נמוך מערכים אלה (ערכים מספריים אלה אינם מתייחסים למוסדות פנימייתיים הקולטים אוכלוסיות מיוחדות או תוכניות בעלות גוון מאד ספציפי).

הפוטנציאל החינוכי הטמון בחינוך הפנימייתי מעודד תורמים בעלי מצפון חברתי לסייע למוסדות להשתקם ולהתרחב. לקידום העניין נדרשת הצהרת מדיניות ברורה מטעם משרד החינוך בדבר חיוניותה של מערכת הפנימיות החינוכיות ונכונות לקיים אותה בהיקפה המלא ואף לחזקה.

בתי-הספר פנימייתיים המבקשים לקיים קשר עם תורמים חייבים להקדיש לכך תשומת לב ומשאבים. עליהם להפיק פרסומי מידע על המוסד בשפות שונות, להקים אתרי אינטרנט בעברית ובשפות זרות ולעדכנם באופן שוטף. כן עליהם להציע לתורמים פוטנציאליים מיזמים יצירתיים ואטרקטיביים, שאכן יקדמו את אוכלוסיית חניכיהם.

בשנים האחרונות הולכת ומתרחבת במערכת החינוך תופעת השותפויות עם גורמים כלכליים ועסקיים. הגורמים הללו תורמים למימון פרויקטים חינוכיים שונים וכך מקילים תקציבית על המוסד. מאידך שותפות זו עשויה ליצור תלות באינטרסים שהם זרים לחינוך ולהטות את

מדיניות המוסד לאפיקים שלא התכוונה להם. יש על כן לקיים בקרה צמודה על תהליכים אלה ולפעול לצמצום התלות של פרויקטים חינוכיים במימון גופים עסקיים.

סיכום: דרכה של הפנימייה החינוכית להתחדשות

מסורת כפר הנוער והאתוס שלו התבססו מראשיתם על רעיון הקליטה של עולים צעירים והשילוב הלא-מותנה שלהם בחברה הישראלית ותרבותה, תוך שהם מהווים חולייה חשובה בבנייתה וביסוסה. קליטה ושילוב אלה נעשו בעבר לא אחת תוך התנכרות לתרבות המוצא של הנקלטים ומאמץ לדחיקתה מפני התרבות החדשה שהוצעה להם. המאמץ להאחדה תרבותית הוסבר בצורכי ההתבססות הלאומית של התקופה, מה שנקרא אז "כור היתוך". המציאות הישראלית (והגלובלית) של היום קוראת ליצירת תהליכים שיאפשרו הבנייה של חברה המבוססת על חיים משותפים של קבוצות תרבותיות מגוונות. זאת, תוך הכרה בזכותם של יחידים ושל קבוצות לשונות ותוך הכרה בערך התרומה לכלל של הגוון האנושי ושל ריבוי נקודות המבט.

לחינוך נועד תפקיד מרכזי ביצירת התנאים לחיים אלה ולמערכת הפנימייתית, יותר מלכל מערכת חינוכית אחרת, הכלים למימוש דרך זו. אכן, הפנימייה מפגישה במסגרתה בני נוער יוצאי תרבויות שונות ורמות התערות שונות במציאות הישראלית ורוקמת ביניהם חיים משותפים. הוועדה רואה כיעד מרכזי של המערכת הפנימייתית החינוכית בעשור הבא יצירה של "פרויקט ישראלי" חדש, שיתמקד בשילוב תקין בחברה של קבוצות אוכלוסייה החיות בשוליים התרבותיים שלה, תוך הכרה בערך תרומתן של קבוצות אלה לכלל החברה. פרויקט זה אמור להתבסס על קליטה בפנימיות החינוכיות של נוער הנמצא בסכנת נשירה מבית-הספר לשם קידומו הלימודי ושילובו התרבותי בחברה הישראלית ולשם טיפוחה של מנהיגות שתסייע לקבוצות אלה להיחלץ ממצוקתן. לנוכח הגידול בנשירה מלימודים של בני עולים בשנים האחרונות, המלצה זו נושאת חשיבות עליונה.

הפן הנוסף של ההיבט התרבותי, המתבקש מהמפגש הפוטנציאלי או הממשי בין קבוצות מוצא ואמונה שונות, אך גם מהעדרו, הוא חינוך לסובלנות הדדית ולקבלת השונה. הכוונה לתוכניות חינוכיות שתדגשנה כבוד לאחר, היכרות עם תרבויות שונות, העמדת ערך האדם באשר הוא במרכז, נכונות לשירות למען הציבור ושימור הסביבה וטיפוחה. כך תתרומנה התוכניות הללו לשיקומם של צעירים שנפלטו ממערכת החינוך הרגילה, לתיקונה של החברה הישראלית ולהתחדשותה של מערכת החינוך הפנימייתית.

המלצות

לכלל המערכת

- לנוכח ההתפתחויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות בישראל, הוועדה מבקשת להצביע על כך שהמערכת הפנימיית-חינוכית פועלת, כבעבר, כרשת ביטחון חינוכי לקבוצות אוכלוסייה גדולות של צעירים. פתרון חינוכי במסגרת פנימייתית מקיפה הוכיח עצמו בעבר וממשיך להוכיח עצמו גם כיום כדרך התמודדות יעילה, וגם זולה יחסית, עם כשלים של בני נוער שמקורם במצוקות חברתיות, כלכליות ותרבותיות של משפחתם ועם קליטה ושילוב של עולים צעירים במינימום של קשיים. מכאן הצורך החיוני בהמשך חיזוקה של המערכת הפנימייתית. הוועדה קוראת להנהלת משרד החינוך לתמוך בתהליכי ההתחדשות של החינוך הפנימייתי.
- הוועדה ממליצה על כך שהנהלת משרד החינוך תכריז על תוכנית לאומית לצמצום הפערים והנשירה מבית-הספר באמצעות הפנייה יזומה של בני נוער מרקע סוציו-אקונומי חלש לבתי-הספר הפנימייתיים.
- הוועדה מאמצת את ידי ההנהלה של המערכת ואת ידי הבעלויות והנהלות מקומות החינוך להמשיך ולטפח את האתוס של כפרי הנוער ברוח החינוך הפרוגרסיבי, המאפיין את המערכת מראשיתה ומדגיש את מעמדו וערכו של הלומד ואת ערך האדם באשר הוא. הוועדה קוראת לכל מעצבי דרכה של המערכת להמשיך במדיניות המתמקדת בשיקום חינוכי של צעירים הנזקקים לתמיכה מקיפה, תוך הכוונתם להישג אישי גבוה ולתרומה לחברה.
- הוועדה ממליצה לחזק ולהדגיש את אופייה של המערכת הפנימייתית כרשת של מקומות חינוך בעלי אתוס משותף ובעלי סטנדרטים דומים של עבודה ושל פעילויות הכשרה והשתלמות משותפות.
- בהמלצותיה השונות רואה הוועדה לנגד עיניה את כפר הנוער כדגם הפנימייתי המועדף, אף כי ההמלצות מכוונות לכל סוגי המוסדות שבמערכת הפנימייתית החינוכית. זאת, תוך ביצוע התאמות נדרשות, הלוקחות בחשבון את אופיין המיוחד של מסגרות ייחודיות.

להנהלת המערכת

- מומלץ שהנהלת המערכת (המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער) תגדיר מאפיינים של טיפוס פנימיות חינוכית שונים, תקבע לכל טיפוס תקני גודל ותקני איכות של עבודה חינוכית וכן תקצוב דיפרנציאלי הולם. הטיפולוגיה תתבסס על ההבחנות

- הבאות: (א) בין טיפוס חינוכי מהותי לחינוכי-טיפול, (ב) בין טיפוס חינוכי-קבוצתי לחינוכי-משפחתי ו-(ג) בין טיפוס חינוכי אינטנסיבי לחינוכי אקסטנסיבי (לפי היקף השהות של החניך בפנימייה ואינטנסיביות פעילויותיה). (פירוט ההבחנות בגוף המסמך).
- על מנת לאפשר מגוון של פעילויות חינוכיות וניצול יעיל של המשאבים בכל מקום חינוך, מציעה הוועדה להנהלת המינהל לקבוע שתקן הגודל של המוסד הפנימייתי החינוכי העל-יסודי יהיה לפחות שלוש כיתות מקבילות בכל שכבת גיל בחטיבה העליונה. המלצת הוועדה לגודל רצוי של פנימייה חינוכית הוא 150-250 חניכים, ולא פחות מ-350 תלמידים לבית-ספר פנימייתי (להוציא מוסד חינוכי פנימייתי הקולט אוכלוסיות מיוחדות או תוכניות בעלות גוון מאד ספציפי). בתי-ספר פנימייתיים הקולטים תלמידים אקסטנסיביים יחתרו לכך שחניכי הפנימייה יהוו לא פחות משליש מכלל תלמידי בית-הספר.
- הוועדה קוראת להנהלת המינהל לקבוע קריטריונים ברורים לאיכות החינוך והטיפול הניתנים בכל הפנימיות ולבדוק את יישומם והפעלתם באופן שוטף. כך ייקל לזהות איים של ירידה בתפקוד. תפקוד שנחלש עלול להתבטא בירידה מתמשכת בכוח המשיכה של המוסד החינוכי. תהליכי בדיקה אלו גם יאפשרו לזהות מרכיבים של מצוינות חינוכית וטיפולית שניתן ללמוד מהם ואף ליישם במוסדות אחרים.
- על בסיס הקריטריונים שייקבעו יונהג רישוי של המוסדות הפנימייתיים. מוסד פנימייתי לא יוכל לפעול ללא רישיון מטעם המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך.
- לצד הפיקוח השוטף, מוצע שהמינהל יפעיל הליך של הערכה תקופתית לכל מוסד. ההערכה תשלב שימוש בכלים איכותניים וכמותיים: לצד איסוף מידע שיטתי של תשומות ותפוקות (כגון תנאי המחיה ואיכות החיים, היקף הנשירה, ההישגים הלימודיים) היא תתייחס לתהליכים החינוכיים והטיפוליים המתקיימים במקום. הערכה זו תיעשה על ידי הפיקוח של המינהל באופן מחזורי אחת לתקופה שתקבע, ותשמש בסיס לרישוי חוזר של המוסד.
- על הנהלת המינהל לפעול נמרצות לעדכון של סל השירותים לחניך הפנימייה ("סל לאור") ולהתאמתו לעלויות הריאליות כיום, לצרכים שהשתנו, לתקני העבודה המעודכנים ולאוכלוסייה שנעשתה קשה יותר.
- נדרשת פעולה נמרצת ובלתי מתפשרת לשם השגת העלאה משמעותית בשכרם ובתנאי עבודתם של מחנכי הפנימייה הישירים (מדריכים ואמהות בית). זהו תנאי הכרחי לגיוס סגל ברמה הולמת.
- הוועדה ממליצה להנהלת המינהל ולמקומות החינוך לפעול לגיוס קרנות ציבוריות שתיוחדנה להעלאת רמת הרווחה במקומות החינוך.

- מומלץ שהמינהל יקים יחידת מידע ומחקר שתרכז נתונים ותערוך סקרים שוטפים ומחקרים על היבטים שונים של פעולת המערכת הפנימייתית החינוכית וארגונה, ו/או תזמין מחקרים אצל מומחים חיצוניים. יחידה זו תהיה מסוגלת לעבד נתונים בזמן אמת ולספק משוב מתמיד ברמת הפנימייה הבודדת והמערכת כולה.
- על הנהלת המערכת, השולטת על ההכוון של מרבית אוכלוסיית החניכים למוסדות, לפעול לאיזון מרבי של רמות החניכים בין המוסדות הפנימייתיים השונים, תוך התחשבות בייחודיות הלימודית והחינוכית-טיפולית של כל מקום ומקום.
- הוועדה קוראת להנהלת המינהל להביא לכך שהנהלת משרד החינוך תכלול את בתי-הספר הפנימייתיים, לפי מיקומם הגיאוגרפי, באזורי הרישום של התלמידים, ותוקצה להם מכסת תלמידים מאושרת.
- הוועדה קוראת להנהלת המינהל ליזום פרויקטים פנימייתיים קצרי מועד לנושרים ממערכת החינוך היומי, כדי לאפשר להם להשלים את לימודיהם העל-יסודיים ולגשת לבחינות הבגרות. יש מקום לפרויקטים לבוגרי חטיבות ביניים או לנושרי כיתות י ויא, ויש גם מקום לפרויקטים פנימייתיים מרוכזים בני חודשים אחדים לנושרי כיתות יב כדי להכינם להשלמת בחינות הבגרות.
- הוועדה ממליצה להנהלת המינהל ליזום קליטה במוסדות הפנימייתיים של בני נוער ערבים, אשר בקרבם גבוה במיוחד שיעור הנושרים מהחינוך היומי. קליטה זו יכולה להיעשות בשני אפיקים: האחד, הקמת פנימייה לנוער מהמגזר הערבי באחד מבתי-הספר לנערים ערבים (בהם שפת ההוראה היא ערבית). האפיק השני הוא שילוב בני נוער מהמגזר הערבי בבתי-ספר פנימייתיים עבריים.
- הוועדה קוראת להנהלת המינהל לבדוק אפשרויות של הרחבת התוכניות החינוכיות בכפרי הנוער יהודי מכל התפוצות, במיוחד לתלמידי בתי-ספר יהודיים. התוכניות יכולות להיות בנות סמסטר אחד או יותר.
- לנוכח המלצות ועדת שמיד המכוונות למדיניות של "עם הפנים לקהילה", קוראת הוועדה להנהלת המינהל ליזום פנייה לקהילות שתצביע על יתרונות החינוך הפנימייתי בהתמודדות עם אוכלוסיות של נושרים, במיוחד מקרב העולים ובני העולים. במסגרת זו מומלץ לערוך סיורים של ראשי רשויות מקומיות ומנהלי מחלקות חינוך ורווחה במוסדות פנימייתיים שונים.
- על הנהלת המינהל לשקול הגדלה של התקנים של עובדי הטיפול בפנימיות החינוכיות כדי לתת מענה לצרכים הגדלים. זאת, באופן יחסי להיקף קליטתה של אוכלוסייה

קשה יותר בכל מסגרת נתונה. היקף התקנים לכל מוסד ייקבע כאשר יוגדרו במפורט תקני העבודה של כל טיפוס פנימייתי.

- מומלץ להרחיב פיתוח של תוכניות חינוכיות להתמודדות עם התנהגויות מסכנות, כגון שימוש בסמים, מעשי אלימות, שתיית משקאות אלכוהוליים, נסיונות התאבדות וכדומה. נוסף לכך, מן הראוי להבטיח שירות רפואי הולם בפנימיות, שיעסוק גם בחינוך לבריאות ובפעילות מונעת שתבטיח רווחה וחוסן נפשי למתבגרים, במונחים המקובלים היום בעולם.
- הוועדה ממליצה לקדם פיתוח של תוכניות הכשרה, ברמה אקדמית גבוהה (שיתקיימו במוסדות להשכלה גבוהה), למנהלים או למועמדים לניהול במוסדות פנימייתיים.
- הוועדה ממליצה לקדם תוכניות הכשרה ייחודיות למחנכי פנימייה ולרכזים שיתקיימו במוסדות להשכלה גבוהה ויקנו תואר אקדמי למסיימיהן. לבוגרי תוכניות אלה תינתן עדיפות בקידום לתפקידים בכירים במערכת הפנימייתית.
- מוצע שהמינהל יקבע כללי רישוי לעובדים בפנימייה, שיתייחסו להשכלתם, לזיקתם לעבודה עם נוער, לניסיונם המקצועי ולטוהר המידות שלהם. עובד יוכל להתקבל לעבודה בפנימייה רק לאחר שעמד בכללים אלה.
- הוועדה ממליצה לפעול לכך שיוקצה לפנימיות כוח אדם מקרב המופנים למשימות המוגדרות כבעלות עדיפות לאומית.
- יש לבחון דרכי הידברות חדשות עם הנהלת משרד הרווחה לגבי שיתוף פעולה בנושא החינוך והטיפול בפנימיות לסוגיהן, תוך עמידה על התפיסה החינוכית הייחודית של המינהל.
- הוועדה קוראת להנהלת המינהל להקים ועדה בלתי תלויה שתעקוב אחר מימוש ההמלצות של ועדת העשור ודרך ביצוען. הוועדה תורכב משילוב של אנשי מקצוע שאינם עובדי המינהל או המוסדות הקשורים בו ביחד עם אנשי המערכת.

למקומות החינוך

- הוועדה קוראת לכל מקום חינוך להגדיר את טיפוס הפנימייה שהוא מאמץ לעצמו וכן את תחומי ההתמחות החינוכית-לימודית שהוא מציע לחניכיו, ולראות עצמו מחויב לפעול על פי הדרישות הייחודיות של הטיפוס ושל תוכנית הלימודים. הדבר מחייב בחינה מתמדת של מאפייני האוכלוסייה של החניכים במקום וגיבוש יצירתי של מודלים פנימייתיים חדשים המתאימים באופן אופטימאלי לצרכיהם של חניכים אלה.

- על מנת להבטיח שהפנימייה תהיה הגורם החינוכי המוביל, ושהמקום לא ייהפך לבית-ספר שלידו פנימייה, על הנהלת מקום החינוך להקפיד על פרופורציות נאותות בין מספר חניכי הפנימייה לאקסטרנים. יש לשאוף לכך ששיעור האקסטרנים לא יעלה על כפליים ממספר חניכי הפנימייה במקום.
- כמו כן, על הנהלת המקום להפעיל תוכניות לשילוב נכון בין שתי האוכלוסיות. זאת, על מנת שחניכי הפנימייה אכן ימצאו בבית-הספר מענה אמיתי לצרכיהם הלימודיים והחינוכיים.
- הוועדה קוראת להנהלות של מקומות החינוך להמשיך לפעול באורח נמרץ לצמצום הנשירה, וזאת באמצעות התמודדות עם קשייו של המועמד לנשירה. התמודדות זו מהווה מסר לאוכלוסייה הלומדת והפוטנציאלית על משמעות הטיפול החינוכי במקום, והיא גם אמצעי לשמירה על גודל האוכלוסייה במקום. מעבר לשיפור כללי של איכות העבודה החינוכית, נדרשות לשם כך השקעות ישירות בהקטנת הקבוצות החינוכיות ומסגרות הלימוד השונות, והגדלה של הצוות הטיפולי במוסד.
- לצד מאמץ לקידום לימודי של החניכים, נדרשים המוסדות הפנימייתיים לתת משקל לערכים של אחריות אישית, של עבודה והתפרנסות, של תרומה לקהילה, של סובלנות לאחר וקבלתו, ושל החשבת הידע והתרבות.
- הפנימייה חייבת להתמודד עם נטיה מצויה להתמקד בלימודים בלבד, לצמצם נוכחות פעילה ולהשאיר את מרב הזמן הפנוי חופשי ליוזמות אישיות של החניכים. עליה להיות מרכז של פעילויות מגוונות, קבוצתיות ואישיות, מעוררות חשיבה והפגתיות, ולא רק מסגרת מגורים. לשם כך עליה להציע, לצד תוכניות של תמיכה ועזרה לימודית (בשיתוף עם בית-הספר), פעילויות המעניקות חוויות חברתיות, אפשרויות להתפתחות יצירתית בתחומי האומנויות והספורט, אירועים תרבותיים ופעילויות התנדבות וסיוע. פעילויות אלה יכולות להתקיים בקמפוס עצמו או בשיתוף פעולה עם קהילה סמוכה. מומלץ גם לקיים טיולים רבים ופעילויות חווייתיות אחרות המחזקות את הקשר עם הארץ והסביבה וכן לעודד חניכים להצטרף לשירות משמעותי בצה"ל. כל אלה יכולים להשתלב ברעיון להקים סניף של תנועת נוער במוסד פנימייתי או להתקשר עם תנועת נוער בישוב סמוך.
- הוועדה סבורה שעל בתי-הספר הפנימייתיים להציע מגמות הכשרה ולימוד אטרקטיביות עבור בני נוער אשר מתקשים בלימודים עיוניים בלבד. איננו מציעים לחרוג מהמאמץ לקדם כל נער ונערה לקראת תעודת בגרות, אולם במקביל יש להציע לבני הנוער אתגרים בעלי ממד פרקטי וממד של "הכנה לחיים". ניתן לחשוב על שותפות בעניין זה עם מפעלים של תעשייה מתוחכמת הנמצאים בסביבת הפנימייה, על קורסים קצרים, אטרקטיביים ומעניקי מיומנות בשעות אחר הצהריים ובחופשות וכיו"ב.

- הוועדה רואה צורך לדרוש שיוחזרו שירותי בריאות הולמים לחניכים, אשר ניתנו בעבר בכפרי הנוער והפנימיות.
- הוועדה קוראת למקומות החינוך הפנימייתיים להקדיש תשומת לב לחניכים הנזקקים לאירוח בימי חג וחופשות. כן היא קוראת להקדיש שימת לב מיוחדת למצבם של בוגרי הפנימייה שלהם ולטפל בהם, במיוחד באלה שהם חסרי עורף משפחתי יציב. ראויות לאימוץ יוזמות מקומיות מוצלחות של "בתי בוגרים", שהוקמו בפנימיות אחדות, וכן תוכניות שהופעלו לליווי הבוגרים לפני הגיוס לצה"ל ובמהלך השירות הצבאי. המינהל יידרש למצוא דרך לסייע במימון שירותים נוספים אלה.
- הוועדה קוראת למחנכי הפנימיות לאמץ גישה משתפת ומקרבת כלפי הורי החניכים. טיפוח הקשר עם ההורים מחייב את המחנכים לדווח להם באופן שוטף על המתרחש בפנימייה בכלל ועל ההתפתחויות הקשורות לבנם/בתם בפרט, להזמין להיות מעורבים בהחלטות לגבי ילדיהם ולהתארח בפנימייה באירועים משמעותיים (כגון מסיבת בר/בת מצווה), בחגים ומועדים, בימי הורים ומשפחה ואפילו בקייטנות משותפות עם ילדיהם.
- מוסד פנימייתי יקבל לעבודה רק מועמדים שעמדו בתנאי הרישוי לעובדים שקבע המינהל ואושרו על יד המפקח על הפנימייה.
- הוועדה קוראת למקומות החינוך להיות זהירים ביצירת שותפויות עם גורמים כלכליים ועסקיים לצורך הפעלת פרויקטים במוסדות, ולהימנע לחלוטין מפעילויות אלה אם הם פוגעים באינטרסים החיוניים של החניכים.

נספח

הנתונים להלן מציגים את המאפיינים של 13,249 מתוך 16,486 החניכים שהושמו על ידי מערך הקליטה וההשמה של המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך (בז'רגון הפנימי "חניכי עליית הנוער"). זהו מדגם גדול למדי אשר משקף במידה רבה מאד את כלל אוכלוסיית חניכי הפנימיות החינוכיות. מקור כל הנתונים הינו במאגר המידע של האגף לקליטת חניכים במינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער במשרד החינוך. הנתונים נכונים לשנת הלימודים תשס"ז.

לוח 1 : החניכים בפנימיות לפי מין

מין	מספר תלמידים	אחוזים
בנים	8,234	62.2
בנות	5,015	37.8
סה"כ	13,249	100.0

לוח 2: החניכים בפנימיות לפי מקבצי כיתות (קבוצות גיל)

כיתות	מספר תלמידים	אחוזים
ו	27	0.2
ז-ט	4,164	31.4
י-יב	8,748	66.0
יג-יד	310	2.4
סה"כ	13,249	100.0

לוח 3: חניכי הפנימיות לפי ארץ המוצא

ארץ מוצא	מספר תלמידים	אחוזים
ילידי חו"ל / פרויקטים	410	3.1
ילידי ישראל	6,819	51.5
ילידי אתיופיה	3,647	27.5
ילידי חבר העמים	2,142	16.2
ילדי ארצות אחרות	231	1.7
סה"כ	13,249	100.0

לוח 4: החניכים לפי שנת עליה לארץ

שנת עליה	מספר תלמידים	אחוזים
2001 – 2006	2,555	19.2
1996 – 2000	1,756	13.3
1990 – 1995	2,030	15.3
לפני 1990	89	0.7
אינו עולה	6,819	51.5
סה"כ	13,249	100.0

לוח 5: המצב משפחתי של החניכים

מצב משפחתי	מספר תלמידים	אחוזים
משפחה שלמה	8,239	62.2
משפחה חד הורית – הורים גרושים ופרודים	3,772	28.5
משפחה חד הורית – הורה נפטר	1,111	8.4
לא מוגדר	127	0.9
סה"כ כללי	13,249	100.0

לוח 6: החניכים לפי מספר הילדים במשפחה ושלמות המשפחה (אחוזים)

סה"כ	15-7 ילדים במשפחה	6-4 ילדים במשפחה	3-1 ילדים במשפחה	
60.3	8.8	27.8	23.7	זוג הורים
34.1	0.9	8.8	24.4	חד הורי
0.6	0.0	0.1	0.5	יתומים מלאים
5.0	3	2		לא ידוע
100.0	12.7	38.7	48.6	סה"כ

לוח 7: התפלגות החניכים על פי מצב התעסוקה של ההורים

אפוטרופוס		אם		אב		תעסוקה
אחוזים	מספר	אחוזים	מספר	אחוזים	מספר	
17.8	28	36.9	4,574	44.4	4,044	שכיר
0.0	0	2.6	320	8.6	782	עצמאי
24.2	38	16.1	1,999	19.0	1,731	נתמך
2.5	4	4.7	576	9.0	818	מובטל
2.5	4	2.5	317	4.0	366	טרם הסתדר
6.4	10	6.9	857	7.4	673	אולפן
17.2	27	1.0	121	3.6	333	פנסיונר
5.7	9	26.9	3,334	0.3	31	עקרת בית
23.7	37	2.4	298	3.7	336	לא ידוע
100.0	157	100.0	12,396	100.0	9,114	סה"כ

לוח 8: הכנסה לנפש במשפחה

אחוזים	מספר תלמידים	הכנסה לנפש
89.0	11,794	הכנסה לנפש עד 1500 ₪*
7.9	1,043	הכנסה לנפש 1501 ₪ ומעלה
3.1	412	ילדי חו"ל, לא ידוע
100.0	13,249	סה"כ כללי

(* קו העוני בשנת 2005 – 1,500 ₪ לנפש)

לוח 9: מצב הבריאות של ההורים

אפוטרופוס		אם		אב		מצב הבריאות
אחוזים	מספר	אחוזים	מספר	אחוזים	מספר	
52.9	83	78.4	9,721	74.2	6,767	בריא
24.8	39	19.0	2,350	21.9	1,991	חולה, נכה, קשיי תפקוד
22.3	35	2.6	325	3.9	356	לא ידוע
100.0	157	100.0	12,396	100.0	9,114	סה"כ